

Partierna och jämlikheten

En rapport av Per Sundgren

KATALYS.
JÄMLIKHETSFONDEN

Socialdemokratins mål är att så omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation, att bestämmanderätten över produktionen lägges i hela folkets händer ...

Socialdemokraterna 1944

Samhället ska verka för att olikheter i inkomstfördelningen blir så små som möjligt.

Centerpartiet 1970

Partiets förtroendemän är folkets jämlikar och tjänare, icke dess herrar.

Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti 1917

Skillnader som följer av människors fria val ska inte utjämnas av politiker.

Folkpartiet 2013

Gemensamt finansierad välfärd är en viktig del av vår moderna historia och en språngbräda in i framtiden.

Moderaterna 2011

Välfärdspolitiken handlar om ekonomisk trygghet, men också om att rättvist fördela livschanser och ge förutsättningar att välja i livets olika skeden.

Socialdemokraterna 2001

Katalys – Institut för facklig idéutveckling

Katalys är ett oberoende fackligt idéinstitut som bedriver utredningsverksamhet och opinionsbildning. Våra verksamhetsområden är välfärd, samhällsekonomi, arbetsmarknad och fördelningsfrågor. Vår uppgift är att generera kunskap och perspektiv som kommer såväl den politiska debatten som fackföreningsrörelsen och dess företrädare på lokal, regional och central nivå till gagn. Men vår uppgift är även att driva den politiska debatten framåt i dessa frågor, med egna analyser och förslag grundade i fackliga perspektiv. Vi står på två ben – idéutveckling och politisk påverkan. Värdingsmässigt står vi på LO-medlemmarnas sida. Katalys tror inte att ökade samhällsklyftor är en naturlig eller opåverkbar följd av en globaliserad värld. Vi ställer inte upp på resonemang om att bara för att det går att skapa en marknad av något som vi äger gemensamt, så ska den marknaden skapas. Vi ser att det finns konstruktiva vägar framåt för den svenska arbetsmarknaden och att de principer som en gång formade arbetsmarknaden är relevanta även i framtiden. Vi vill bidra till att den generella välfärden och trygghetssystem säkras och utvecklas. Katalys – Institut för facklig idéutveckling startades på initiativ av 6F – fackförbund i samverkan. 6F utgörs av LO-förbunden Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna och Seko.

Kontaktuppgifter:

Daniel Suhonen

Chef

Tel +46 (0) 73 519 01 06

daniel.suhonen@katalys.org

Victor Bernhardt

Utredare

+46 (0) 70 143 07 77

victor.bernhardt@katalys.org

Denna rapport är skriven av Per Sundgren som är fil dr i idéhistoria och ordförande i Stiftelsen Jämlikhetsfonden och tidigare kulturborgarråd i Stockholm. Skriften ges ut i samarbete med Stiftelsen Jämlikhetsfonden.

Besök vår hemsida: www.katalys.org

Grafisk form och sättning: Petter Evertsén/Revoluform

Innehållsförteckning

Inledning	7
Politiska ideologier	11
Historisk bakgrund	15
Partier och program	21
Socialdemokraterna.....	21
Vänsterpartiet.....	32
Centerpartiet	37
Liberalerna	43
Moderaterna.....	49
Kristdemokraterna	55
Miljöpartiet.....	56
Sverigedemokraterna	59
Avslutande kommentar	63

Inledning

DENNA RAPPORT HANDLAR OM de svenska politiska partiernas inställning till jämlikhet sådan den tar sig uttryck i deras politiska principprogram, ibland också kallade för idéprogram. Undantagsvis har jag också granskat handlingsprogram.¹ Min utgångspunkt har varit förekomsten av ordet jämlikhet. Jämlikhetstanken är förstås aldrig långt borta, men detta är alltså inte en undersökning av hur partierna internt och i parlamentariska församlingar fattat beslut som berör jämlikhetsfrågor eller av hur de genomfört vad som uttrycks i partiprogrammen. Att partiernas princip- och idéprogram står i fokus innebär dock inte att jag helt kunnat bortse från den historiska kontexten, men denna spelar en underordnad roll i framställningen. Vissa mönster blir ändå tydliga.

De partier som kommer att undersökas är de som idag sitter i den svenska riksdagen: I första hand de partier som under hela efterkrigstiden haft plats i riksdagen, Socialdemokraterna, Vänsterpartiet, Liberalerna, Centerpartiet och Moderaterna. Socialdemokraterna kommer att inta en central plats i undersökningen. Partiet har innehaft regeringsansvaret under en stor del av den undersökta perioden och jämlikhetsfrågan är central i partiets politik. Av naturliga skäl ägnas mindre utrymme åt Kristdemokraterna, Miljöpartiet och Sverigedemokraterna som är relativt nya partibildningar.

Mitt huvudfokus tidsmässigt kommer att ligga på perio-

den efter andra världskriget eftersom det är nu som ordet intar sin plats i de politiska programmen. I *Svenska Akademiens Ordbok* påträffas ordet dock redan i slutet på 1500-talet. Det första belägget som klart syftar på ett maktpolitiskt sammanhang är från början av 1700-talet. Trots att ordet ingår i den franska revolutionens treklang, frihet, jämlikhet och broderskap, skulle det dock dröja ända till 1960-talet innan det blev frekvent i det politiska språket i Sverige.

Enligt Nationalencyklopedins ordbok är betydelsen: ”Det att varje person anses vara lika mycket värd som varje annan i pol. och vanl. även ekon. avseende”. I Nationalencyklopedins lite utförligare förklaring är ”jämlikhet, alla individers lika värde” och kan motiveras utifrån religion och politik, till exempel liberalism och socialism. Jämlikheten är dock, som det mycket riktigt konstateras, svår att tillämpa i praktiken.

Begreppet jämlikhet är liksom flera andra politiska värdeord mycket mångtydigt. Att det idag kan användas av partier från höger till vänster tyder på detta. Min undersökning kommer att fokusera på några av de möjliga betydelseerna och användningarna av begreppet. Mitt centrala fokus kommer att vara inställningen till social och ekonomisk jämlikhet och till demokrati i det ekonomiska livet. Detta innebär att andra, för många lika viktiga aspekter av jämlikhet, i stort sett helt förbises. Ordets positiva eller negativa laddning är förstås också en viktig aspekt i undersökningen. Är sociala och ekonomiska klyftor något negativt, som ska bekämpas, eller något i grunden positivt och nödvändigt som incitament för den ekonomiska utvecklingen? Och hur har frekvensen och betydelsen förändrats över åren?

Även om detta inte i första hand är en kvantitativ undersökning kommer jag att redovisa antalet träffar av ordet i de olika politiska programmen. Som noteringar kommer ordet jämlikhet och sammansättningar och avledningar av ordet att räknas, som ojämlikhet, jämlikhetspolitik, jämlikhetsfråga och

jämlikhetskrav mm. Frekvensen säger förstås en del, men långt ifrån allt, så jag är också uppmärksam på förekomsten av andra ord och resonemang som visar på inställningen till utjämning och klyftor i samhället, det vill säga jämlikhetstanken.

Vilken betydelse kan då en programtext tillmätas? I vilken mån är den ett uttryck för den politik ett parti vill föra eller det facit mot vilket den förda politiken ska mätas och bedömas? Ernst Wigforss säger att en utgångspunkt för honom när 1944 års program skrevs var att programmet skulle närmas till den förda politiken.² Har det blivit så? Nja, det är nog tveksamt. Partiprogrammen har blivit ganska mycket av högtidstal, men även sådana har betydelse. De visar om inte annat på den bild av partiet man vill att väljarna ska ta del av. Visst handlar det idag i hög grad om marknadsföring, men även den är viktig, och ännu i denna dag granskas programmen av engagerade medlemmar som inte tillåter sina ledningar att skriva vad som helst i programmen.

Begreppet jämlikhet är liksom flera andra politiska värdeord mycket mångtydigt.

Den litteratur som på något sätt berör jämlikhetsfrågan i svensk politik är förskräckande stor. Litteratur med fokus på ordet och begreppet jämlikhet är dock begränsad. Bengt Lundbergs avhandling från 1979, *Jämlikhet? Socialdemokratin och jämlikhetsbegreppet*, har jag haft viss glädje av. Annan litteratur som jag tagit intryck av är *Jämlikhetsnormen* (2012) av de inom den göteborgska arbetarrörelsen verksamma författarna Anders Nilsson och Örjan Nyström samt Jenny Anderssons *Framtiden har redan hänt* (2009). Hos dessa senare författare görs den viktiga distinktionen mellan jämlikhet som startmöjligheter/chanser och jämlikhet som utfall/resultat.

Per Sundgren,

BANDHAGEN APRIL 2016

Politiska ideologier

SÅ LÄNGE DET HAR FUNNITS klassamhällen har också idén om jämlikhet funnits. Ojämlikhet föder idén om sin motsats. Den finns i Bibelns berättelser, i den första kristna församlingen och i det utlovade tusenårsriket, liksom i Platons idealsamhälle. Den finns också alltid närvarande i de många bondeupproren under medeltiden och renässansen. Den är också ett centralt inslag i alla de utopiska samhällskonstruktioner som ser dagens ljus från renässansen och framåt. Först när pengar och privat egendom avskaffas kan samhället bli rättvist.

I slagorden frihet, jämlikhet och broderskap sammanfattas det centrala budskapet i franska revolutionen. I den rättighetsförklaring som antogs den 26 augusti 1789 fastslås att människan föds jämlik och att skillnader endast får grunda sig på allmänt intresse. Men i samma rättighetsförklaring fastslås också att egendomen är en helig och okränkbar rättighet. Den individ som föds jämlik kommer alltså ganska snart att upptäcka att samhället inte är jämlikt.

Det är under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet som de klassiska politiska ideologierna, konservatism, liberalism och socialism, tar form som ett uttryck för olika grupper och samhällsintressen. För konservatismen utgör revolutionen och jämlikheten det stora hotet mot det privilegiesamhälle man försvarar. Alla kan inte ha samma rät-

tigheter. Det vore helt enkelt ett övergrepp på det naturliga tillstånd av ojämlikhet som skapats av Gud och som bygger på att vissa begåvats med mer förnuft och klokskap än andra. Liberalismen bejakar inledningsvis revolutionen och jämlikheten. Det är mot ett samhälle byggt på privilegier för vissa grupper som liberalismen vänder sig med sitt försvar för den enskilde individen. Kritiken gäller alla överheter och onödiga regleringar, kyrkan, kungadömet, statsmakten, skråväsen och tullar. Likhet inför lagen ska råda. Eftersom vi alla föds jämlika med samma rättigheter och möjligheter kan det inte vara rimligt att vissa individer föds rika och andra fattiga. Arvet är således en orättvisa som bör avskaffas eller åtminstone begränsas enligt liberalismen. Denna i grunden liberala princip skulle dock de flesta liberaler komma att rucka på och anpassa till en verklighet med stora ekonomiska klyftor. Med penningekonomin frikopplas egendom från arbete och helt plötsligt framstår den existerande ojämlikheten som förnuftig och naturlig. Ekonomisk ojämlikhet kan rent av fungera som en positiv drivkraft som i slutändan gynnar alla. Borgarklassen som skräms av den framväxande arbetarklassen ser nu också en fara i den politiska jämlikheten och vill på olika sätt begränsa rösträtten för att inte den obildade massan ska ta över makten i samhället. Klämd mellan den gamla jordägande överklassen och den framväxande arbetarklassen intar liberalismen en ambivalent hållning till jämlikhet.

I socialismen är jämlikheten ett centralt värde. Om ägandet görs gemensamt, så att tillgångar fördelas rättvist kommer ett bättre och jämlikare samhälle att uppstå. Idéerna om hur detta rättvisa samhälle skulle se ut och konstrueras var många under 1800-talets början. Marx tänkande hade dock en annan utgångspunkt. Han såg förvisso och upprördes över de sociala och ekonomiska orättvisorna i det kapitalistiska samhället, och visst skulle ett upphävande av den privata äganderätten till produktionsmedlen åstadkomma en rättvisare och

jämlikare fördelning, men framför allt såg han framför sig ett samhälle där den enskilde individens möjligheter att utvecklas till sin fulla potential inte hindras av det ekonomiska produktionssystemet. Det viktigaste var den mänskliga frigörelsen från ekonomiska, sociala och kulturella hinder och inte minst skulle denna frigörelse ske i arbetet, genom att det kapitalistiska löneslaveriet avskaffades.

När den politiska demokratin välsegrat under 1900-talet förändrades den ideologiska spelplanen. Den huvudmotsättning som tidigare gått mellan en rösträttsvänlig vänster bestående av socialdemokrater och liberaler och en rösträttsfientlig höger kom nu att gå mellan arbetarrörelsen och borgerligheten och handla om inställningen till välfärdssamhället och dess finansiering. Inom borgerligheten försvagades konservatismen och inom arbetarrörelsen den ortodoxi med stöd i de båda Internationerna som krävde ett avskaffande av den privatkapitalistiska produktionsordningen. I den socialdemokrati som kommit till makten i många europeiska länder under 1900-talet har marxismen spelat en underordnad roll. Istället för klasskampen och produktionsordningen har möjligheterna att öka jämlikheten inom ramen för den existerande kapitalistiska ordningen blivit det centrala politiska projektet. I hög grad gäller det svensk socialdemokrati.³

Om ägandet görs gemensamt, så att tillgångar fördelas rättvist kommer ett bättre och jämlikare samhälle att uppstå.

Historisk bakgrund

SEDAN DE TRE KLASSISKA ideologierna uppstod har vår värld förändrats i grunden. Det moderna svenska partiväsendets framväxt hänger i hög grad ihop med kampen för och införandet av den allmänna rösträtten. För det Socialdemokratiska partiet som bildades 1889 var kampen för rösträtten ett huvudkrav. Allmänna valmansförbundet, från 1952 Högerpartiet och från 1969 Moderata Samlingspartiet, bildades 1904 uttryckligen för att bjuda motstånd mot den i socialdemokratin organiserade arbetarklassen, som genom rösträtten kunde komma att utgöra ett hot mot den bestående ordningen. Det Folkparti, nu Liberalerna, som bildades 1934 har sina rötter i Frisinnade landsföreningen som organiserade liberala krafter i rösträttsskampen under början av 1900-talet. Bondeförbundet, från 1958 Centerpartiet, bildades formellt 1913 för att tillvarata jordbrukets intressen. Vänsterpartiet har sina rötter i det Socialdemokratiska vänsterparti som 1917 bröt sig ur det Socialdemokratiska partiet och sedan omvandlades till Sveriges kommunistiska parti (SKP) för att 1967 bli Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK) och 1990 Vänsterpartiet.

Men kampen gällde förstas också hur samhället skulle organiseras. Vid sidan av och sammankopplad med rösträttsfrågan fanns den så kallade sociala frågan eller arbetarfrågan, hur fattigdom skulle avhjälpas och rikedom fördelas. I kampen för den allmänna rösträtten gick motsättningen mellan

den vänster som samlade socialdemokrater och liberaler och den höger som stretade emot. När rösträtten vunnits bröts alliansen mellan socialdemokrater och liberaler och huvudmotsättningen skulle i fortsättningen komma att stå mellan arbetarrörelsens partier och den samlade borgerligheten. I denna kamp om väljarna förändrades den socialdemokratiska politiken mot slutet av 1920-talet och början av 1930-talet. Väljarunderlaget behövde breddas, vilket skedde genom en förskjutning av ideologiska perspektiv, från arbetare till medborgare, från klass till nation och folk. Det var inte längre ett ekonomiskt systemskifte som var huvuduppgiften utan en stegvis demokratisering av samhället, ”ett gott hem för *alla* svenskar” som Per Albin Hansson uttryckte det i valskriften *Sverige åt svenskarna!* år 1926. Enligt Hansson hade Socialdemokratin i regeringsställning aldrig stått för klasspolitik utan för en politik för alla medborgare. När socialdemokratin tog över regeringsmakten 1932 var det denna nya inriktning, folkhemspolitik, som utgjorde färdriktningen. Från litet olika utgångspunkter ifrågasatte både Per Albin Hansson och Ernst Wigforss den dogmatiska marxism som fortfarande hade ett betydande stöd i den Andra internationalens socialdemokrati. Krisuppgörelsen med Bondeförbundet 1933 och Saltsjöbadsavtalet 1938 kan båda ses som ett uttryck för denna nya politik.

Kriget satte dock tillfälligt stopp för de socialdemokratiska reformplanerna. Men redan när kriget gick mot sitt slut planerades byggandet av folkhemmet i 27 konkreta punkter i *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* från 1944, programmatiskt kompletterat av ett nyskrivet partiprogram. Båda dessa program har Ernst Wigforss som huvudförfattare. Efterkrigstidens högkonjunktur och den snabbt växande levnadsstandarden för de flesta svenskar fick under 1950-talet kraven på planhushållning och jämlikhet att te sig som mindre viktiga. Frågan ställdes rent av från ledande socialdemokrater om

behov fanns av ytterligare reformer.⁴ Med övergången till 1960-talet skulle dock mycket förändras. Kvinnofrågor och världen utanför Sveriges gränser blir nu viktiga jämlikhetsfrågor och med nya internationella perspektiv blir också klyftorna på hemmaplan synliggjorda på ett nytt sätt.

Den politiska vänstervinden tilltar i styrka och i mitten på 1960-talet tillsätts den låginkomstutredning som ganska snart levererar statistiska uppgifter

om ett skrämmande ojämnt Sverige. Finansminister Gunnar Sträng tvivlar starkt på uppgifterna och utredningen läggs ned. Jämlikhetsfrågan sätter i hög grad sin prägel

**Jämlikhetsfrågan
sätter i hög grad
sin prägel på
samhällsdebatten.**

på samhällsdebatten. Det är nu som den nyutnämnde generaldirektören för Socialstyrelsen, Bror Rexed, lägger bort titlarna och blir du med sin personal. Samma år 1967 får boken *Den ofärdiga välfärden* av makarna Maj-Britt och Gunnar Inghes stort genomslag. Den stora gruvstrejken 1969 blir ytterligare ett kraftfullt belägg för kvardröjande ojämlikhet och klassklyftor. På de socialdemokratiska kongresserna 1967, 1968 och 1969 blir jämlikhetsfrågan en större fråga än någon gång tidigare. En särskild arbetsgrupp med uppgiften att föreslå åtgärder för ett jämlikt samhälle med Alva Myrdal som ordförande tillsätts. På kongressen 1967 håller LO-ordföranden Arne Geijer ett tal som i ovanligt fräna ordalag påtalar att klassamhället finns kvar och i riksdagsvalet 1968 blir "Ökad jämlikhet" en övergripande paroll. I protokollen från kongressen ökar hänvisningarna till jämlikhetsfrågan år för år och 1969 nås en topp med genomsnittligt drygt tre hänvisningar per sida.

Samtidigt som jämlikhet hamnat i politiskt fokus är dessa år i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet ekonomiska rekordår med snabbt stigande löner. En inbromsning kommer dock under 1970-talet med oljekrisen. Den offentliga sektorn kan inte byggas ut i samma takt som tidigare och

i den fackliga rörelsen framförs nu kravet på införande av löntagarfonder. Den ägande- och maktfråga som många sett som löst genom avtal mellan parterna och anställnings- och medbestämmandelagar kom åter i centrum för politiken med LO:s förslag till löntagarfonder 1976. Den socialdemokratiska ledningen var inte entusiastisk till förslaget som skulle bli ett slagträ mot arbetarrörelsen de kommande åren. I valet 1976 förlorar Socialdemokraterna regeringsmakten för första gången på 40 år. De stora frågorna under dessa år är miljön och kärnkraften. Centerpartiet har med sitt motstånd mot kärnkraften medvind och Torbjörn Fälldin blir ny statsminister. När Socialdemokratin återvinner regeringsmakten 1982 har en epok gått i graven. Den offentliga konsumtionen måste bromsas och underkastas allt mer av marknadsinslag. Keynesianismen överges av Socialdemokratin och konservatismen av Moderaterna. Nyliberalismen gör sitt segertåg över världen och gamla ståndpunkter duger inte längre. Socialdemokratin söker en tredje väg mellan klassisk reformpolitik styrd av en stark stat och den fria oreglerade marknaden och Moderaterna överger konservativa ståndpunkter för liberala, särskilt på ekonomins område. Den 4 oktober 1983 marscherar uppskattningsvis 70 000 deltagare i en demonstration mot det av riksdagen antagna förslaget till löntagarfonder. Demonstrationen är organiserad av Svenska Arbetsgivarförbundet, som sedan slutet på 1970-talet aktivt drivit på för ett nyliberalt systemskifte.

1989 faller Berlinmuren och två år senare hela Sovjetväldet. Sverige ansöker 1991 om medlemskap i den Europeiska gemenskapen, Carl Bildt blir efter höstens val ny statsminister och inleder en politik som tydligt syftar till ett ekonomiskt systemskifte med stora skattesänkningar bland annat på kapitalinkomster. Huvuduppgiften för Bildtregeringen blir att försöka råda bot på den bank- och finanskris som nu slår ut i full blom, men som till stor del är förorsakad av de avreg-

leringar av finansmarknaden som skedde under socialdemokratiska regeringar på 1980-talet.

1994 kan socialdemokratin återta regeringsmakten och en knapp majoritet av svenska folket röstar för ett inträde i Europeiska Unionen. 1996 tillträder Göran Persson som ny statsminister och på den posten sitter han kvar till förlustvalet 2006, då den första Reinfeldt-regeringen tillträder. Socialdemokraternas försvagade ställning i väljarkåren tvingar Göran Persson att inleda ett organiserat samarbete med Miljöpartiet och Vänsterpartiet. Genom en hårdför budgetpolitik kan den svenska statsskulden minskas. Inför valet 2006 har den borgerliga oppositionen gått på offensiven. Flera av de borgerliga partierna kommer under kommande åren att förflytta sig ideologiskt. Det ledande oppositionspartiet Moderaterna kallar sig det nya arbetarpartiet och närmar sig i flera frågor, inte minst retoriskt, klassiska socialdemokratiska ståndpunkter. Den svenska modellen ska inte avskaffas utan utvecklas, vilket framför allt sker genom det man kallar arbetslinjen och vilken genomförs genom stora skattesänkningar, så kallade jobbskatteavdrag. Centerpartiet avlägsnar sig snabbt från sina folkrörelserötter och kommer på 2010-talet ut som riksdagens kanske mest liberala parti. En helt avgörande politisk fråga under dessa år är hur effekterna av finansiella kriser ska kunna motverkas på bästa sätt.

Partier och program

Socialdemokraterna

Ordet jämlikhet förekommer en gång i partiets första program från 1897 och ingen gång i programmet från 1920. Det är först när andra världskriget går mot sitt slut och efterkrigstiden är på väg att bryta in som vi stöter på ordet tre gånger i det socialdemokratiska partiprogrammet från 1944. I den efterkrigsvärld som nu planeras har jämlikhet blivit en viktig politisk fråga. Hur ska vi förklara det? Har inte jämlikhet alltid varit ett centralt socialdemokratiskt värde?

Jämlikhetstanken finns där i de första programmen, men den är inte central. Det finns andra tankar som är minst lika viktiga och framför allt är inriktningen och samhällsanalysen en helt annan än i programmen från 1944 och framåt. Det första partiprogrammet från 1897 skrevs av Axel Danielsson efter mönster av den tyska socialdemokratins Erfurtprogram. Uppgiften är arbetarklassens befrielse genom avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedel. Så skapas ett socialistiskt samhälle, ägt av alla, utan klasser som står mot varandra. Så länge detta är huvuduppgiften finns av naturliga skäl ingen anledning att lägga stor energi på att åstadkomma social och ekonomisk utjämning inom ramen för den befintliga kapitalistiska ekonomin. Politiskt ska denna omvälvning ske genom införandet av den allmänna rösträtten, som är första punkt i det politiska program som följer på grundsatserna. I

Jämlikhetstanken finns där i de första programmen, men den är inte central.

detta punktprogram finns kravet på ”rättslig jämlikhet mellan industriarbetare, landtarbetare, sjöfolk och tjänstefolk, bland annat genom legostadgans afskaffande och sjölagens omarbetning.” Här handlar det alltså om en ojämlikhet i den lagstiftning som gäller olika arbetargrupper, inte om klassorättvisorna. Där finns jämlikhetstanken i kravet på progression i inkomst- och förmögenhetsbeskattningen.

När programmet revideras 1905 och 1911 faller ordet jämlikhet bort, det är fortfarande ett nytt socialistiskt produktionsätt och avskaffandet av klassamhället som är huvudfrågan. Inte heller i det nya programmet från 1920 finns ordet jämlikhet med. Det är upphävandet av den privatkapitalistiska äganderätten som är huvudfrågan, vilket kommer att ske när arbetarklassen blir medveten om sin ”historiska mission att vara bärare av en ny produktionsordning, frigjord från profitintresset”. Historiens riktning är föreskriven och ingen anledning finns att göra frågan om hur befintliga sociala och ekonomiska klyftor ska kunna begränsas till en huvudfråga, när lösningen ändå var på väg med den socialism som måste komma.

När vi kommer till 1944 års program har dock mycket förändrats. Programmet som i allt väsentligt är skrivet av Ernst Wigforss innehåller tre jämlikhetsnoteringar. Den första meningen är värd att citera i sin helhet: ”Socialdemokratins mål är att så omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation, att bestämmanderätten över produktionen lägges i hela folkets händer, flertalet frigöres från beroende av ett mindretal kapitalägare och den på ekonomiska klasser byggda samhällsordningen lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande medborgare.” Perspektivet och inriktningen är inte längre ett av-

skaffande av den privata äganderätten till produktionsmedlen. Kännetecknet på borgerlig ekonomi ”är nämligen icke att enskilda besitta egendom, men att äganderätten och rätten att bestämma över de väsentliga delarna av samhällets materiella produktionsmedel ligger i ett mindretals händer”. Det är inte längre ”anhopningen av rikedom” utan ”koncentrationen av den ekonomiska makten” som utmärker den ekonomiska utvecklingen och som i första hand bör angripas.

I denna första mening inryms också ett annat viktigt perspektivskifte. Det jämlika samhälle på ”frihetens och likställighetens grund” som ska ersätta den kapitalistiska samhällsordningen delar inte in oss i olika klasser utan ser oss i första hand som ”samverkande medborgare”. I konsekvens med detta medborgarperspektiv betonas nu demokratin som det redskap som kan användas för att förbättra villkoren för arbetare, men inte bara för arbetare utan för alla medborgare. Demokratin är inte längre endast ett vapen i kampen för ett nytt samhälle utan ett mål och ett värde i sig. I programmet framhålls hur reformer kunnat genomföras som ökat anställdas inflytande och minskat ekonomiska klyftor. Ja, framgången har varit så stor att arbetarna med stöd av demokratiska rättigheter rent av kunnat bryta det envælde som kapitalägarna tidigare utövade. Formeln för den nya ekonomiska ordning som nu ska upprättas är ”planmässig hushållning”.

Samtidigt som maktfrågan och bestämmanderätten lyfts fram förnekas inte den klassklyfta som finns mellan ägare och egendomslösa. Tvärtom, ägandet betonas som en avgörande orsak till klyftorna i samhället.

Med denna ojämnhet och dessa motsättningar följer icke blott väsentliga olikheter i materiell levnadsstandard. Bristen på ekonomisk jämlikhet innebär också brist på jämlikhet i utbildning och uppfostran, i möjligheterna att vinna delaktighet i den andliga och materiella kulturen.

Återigen, det grundläggande problemet är inte ägandet utan möjligheter till delaktighet, vilket handlar om makt och inflytande inom produktion och arbetsliv, men också på andra områden i samhället. Det politiska reformprogrammet sammanfattas enligt följande: "Samhällsinflytande över produktivkrafterna, delaktighet för de arbetande i egendomen, planmässighet i produktionen och jämlikhet för medborgarna".

1960 års program innehåller elva noteringar av ordet jämlikhet och präglas av att det nu är ett parti vid makten som ska redovisa vad man åstadkommit. Blicken är riktad både bakåt och framåt. Redan i den första meningen kan vi notera en viktig förändring. Det är nu "demokratins ideal som ska sätta sin prägel på hela samhällsordningen" och "ge varje individ möjlighet till ett rikt och meningsfyllt liv". Den bestämmanderätt över produktionen som var helt central och som fick inleda 1944 års program finns kvar, men har nu reducerats till ett medel för att uppnå demokratins ideal. Den socialistiska samhällsuppfattningen är nu ett "uttryck för viljan att förverkliga idéer om frihet och jämlikhet", idéer vars djupaste rötter finns i "övertygelsen om varje människas okränkbarhet och alla människors lika värde." I linje med denna förskjutning av fokus från ekonomi och produktion till individer, idéer och medborgerliga rättigheter ligger nedtoningen av ägandefrågan. Det som istället betonas är de negativa sociala och psykologiska konsekvenser som är en följd av kapitalismens "konkurrensmentalitet". Att undanröja sådana missförhållanden är nu uppgiften som ska lösas genom jämlikhetspolitik.

Samtidigt som jämlikhet är ett självklart positivt värde har behovet uppstått att närmare precisera innebörden och försvara sig mot politiska motståndare som angriper socialister för att i sitt jämlikhetsnit vilja inskränka människors frihet. Programmet slår nu fast att ökad jämlikhet är en förutsättning för de många frihet och att ingen motsats råder mellan

frihet och jämlikhet. Jämlikhetskravet är framför allt ett ”krav på lika chanser” och betyder ”rätten till och möjligheten att få utveckla sig efter sin personliga linje och sina egna anlag.” Inkomstskillnader som har sin grund i ”arbetsinsats, yrkeskicklighet, ansvar och initiativkraft” godtas och ses som nödvändiga. Denna skrivning kritiserades dock på kongressen 1960 och på kongressen 1969 togs beslut att den skulle tas bort, då den alltför mycket påminde om den argumentering som var vanlig inom borgerligheten när inkomstskillnader skulle försvaras.⁵ Vid sidan av social, ekonomisk och medborgerlig jämlikhet betonas i programmet jämlikhet för kvinnorna och jämlikhet mellan nationerna.

Att undanröja missförhållanden är nu uppgiften som ska lösas genom jämlikhetspolitik.

1975 års program skrevs under ledning av Olof Palme, som var ordförande i programkommissionen. Ordet jämlikhet förekommer nio gånger. Inledningen är nästan identisk med den från 1960 års program. Nytt är att fem centrala värden – frihet, jämlikhet, solidaritet, demokrati och arbete – får var sitt förklarande stycke. Här stycket om jämlikhet:

Socialdemokratin vill förverkliga jämlikheten som ett uttryck för allas lika värde. Kampen för jämlikhet riktar sig mot alla slags klasskillnader, såväl ekonomiska som sociala och kulturella. Socialdemokratin strävar efter jämlikhet i fördelningen av egendom, inkomster och makt men också i tillgången till utbildning och kulturella värden. Socialdemokratin vänder sig mot en ordning som innebär att rättigheter, skyldigheter och arbetsuppgifter fördelas efter kön. Socialdemokratin vill förverkliga jämställdheten mellan män och kvinnor.

Det lika värdet är utgångspunkten, men begreppet preciseras inte mer än att det handlar dels om medborgerliga rättighe-

ter, dels om att motverka klasskillnader och öka jämlikheten i fördelningen av resurser. Resonemanget från 1960 om relationen mellan frihet och jämlikhet har fallit bort, liksom den precisering som slog fast att inkomstskillnader godtas om de grundar sig på ”arbetsinsats, yrkesskicklighet, ansvar och initiativkraft”. Inte heller finns skrivningen med kravet på jämlikhet som lika chanser kvar. Dessa formuleringar i 1960 års program såg man antagligen nu som eftergifter till en allt för liberal tidsanda.⁶

I programmet konstateras att samhället ännu inte är jämlikt. Långt därifrån. Det brister i fördelning av inkomster och förmögenheter och maktkoncentrationen är stor, men av-

Den ekonomiska demokratin är lika viktig som den politiska.

sevärda förbättringar har kunnat genomföras på flera områden. Arbetarrörelsens kamp har lett till att kapitalismens fördelningsprinciper kunnat ersättas av fördelning efter behov samtidigt som det kollektiva

ägandet under demokratisk kontroll ökat. Det som återstår är att samordna ekonomin till en planmässig hushållning, vilket kräver som det uttrycks rubrikmässigt: ”Planmässig hushållning under medborgarnas kontroll”. Men inte nog med det, det övergripande perspektivet måste kombineras med en lagstiftning som ökar de anställdas makt på arbetsplatserna. Den ekonomiska demokratin är lika viktig som den politiska.

Ett helt nytt inslag i detta program är ett avsnitt med rubriken ”Kapitalistiskt och kommunistiskt fåtalsvälde”. Här kritiseras imperialismen, men också den kommunism som bygger på leninistiska principer. Där ”förkvävs friheten och jämlikheten”. Med det starka vänsteruppsvinget har uppenbarligen ett behov uppstått att avgränsa sig gentemot vad man uppfattade som odemokratiska krafter.

1990 års program har växt kraftigt i omfång och innehåller också vad som tidigare rymdes i kommunala program. Ordet

jämlikhet i olika former förekommer 24 gånger. De tre orden frihet, jämlikhet och solidaritet bildar en treklang som upprepas. Det särskilda stycket om jämlikhet som infördes i det föregående partiprogrammet har utökats. Jämlikheten är ett uttryck för allas lika värde och bör ta sig uttryck i en jämlik fördelning av resurser som ”självbestämmande, ekonomisk styrka, utbildning och kultur”. Nu återkommer också ett resonemang om att jämlikhet är frihetens förutsättning. Inte minst har jämlikheten kunnat främjas genom verksamheter som bedrivs av stat, kommun och landsting och alltså undandragits privata vinstintressen. Det är demokratin som ger människorna ”jämlika möjligheter”. Demokratin måste därför utsträckas till det ekonomiska livet, men det är inte ”det formella ägandet” som är huvudsaken utan ”bestämmanderätten”, ”arbetets rätt” måste överordnas ”kapitalets”.

I ett särskilt stycke med rubriken ”Fördelning” utvecklas jämlikhetstemat mer utförligt än i tidigare program. Jämlikhetskravet handlar om individers lika möjligheter att utvecklas som individer, om lika medborgerliga rättigheter, om att utjämna sociala och ekonomiska skillnader, om makt att påverka samhälle och ekonomi. Detta ska uppnås genom en solidarisk lönepolitik med lika lön för likvärdigt arbete, genom ekonomisk trygghet vid sjukdom, arbetslöshet, ålderdom, genom rätt till lika vård och utbildning, vilket sammantaget förutsätter en omfördelande skattepolitik och folkligt deltagande i förmögenhetstillväxt och kapitalbildning. Den grundläggande tanken bakom dessa krav är ett utbyggt välfärdssamhälle.

I programmet från 2001 förekommer ordet jämlikhet 62 gånger. Vissa avsnitt är fullkomligt pepprade med jämlikhet. Noterbart är ändå att ordet demokrati är dubbelt så frekvent. Så här inleds programmet:

Socialdemokratin vill forma ett samhälle grundat på demokratis ideal och alla människors lika värde. Fria och jämlika män-

niskor i ett solidariskt samhälle är den demokratiska socialismens mål.

Det är demokratiens ideal som är grunden för samhällsbygget. Målet eller syftet är inte att minska ekonomiska klyftor eller att lägga bestämmanderätten i hela folkets händer utan ett samhälle med fria och jämlika människor, vilket framför allt innebär frihet "att utvecklas som individ". Friheten förutsätter jämlikhet och "jämlikhet förutsätter rätten att välja och utvecklas olika". Alla människor ska "trots olika förutsättningar ges samma möjlighet att forma sitt eget liv och påverka sitt samhälle." En populär metafor för denna möjlighet till personlig utveckling är att alla människor nu ska kunna utvecklas och "växa".

En granskning av det mycket omfattande programmet visar att det framför allt är i några avsnitt som ordet är verkligen frekvent. I inledningen, men framför allt i avsnitten om partiets värderingar, jämställdhet och diskriminering samt i avsnittet med rubriken "Jämlikhet och mångfald". Här återkommer det individperspektiv som framför allt handlar om att ge alla samma möjligheter att bland annat "fritt kunna göra sina egna olika val och utveckla sin egen identitet". Notera ordvalet "olika val", jämlikhet har nämligen inget med likhet att göra utan är tvärtom en förutsättning för olikhet och mångfald. En mångfald som inskränks om den enskilde individen inte blir "sedd och bemött som person" och inte får "utvecklas i enlighet med egna förutsättningar och val" utan istället ses som representant för en grupp bestämd av klass, kön, etnicitet, ålder sexualitet mm.⁷

Jämlikhet ska, sägs det, "genomsyra socialdemokratisk politik inom alla sektorer", även miljön, det är nytt. Jämlikhetspolitik blir närmast identiskt med välfärdspolitik. Men även på detta område är det ett individperspektiv som är utgångspunkten. "Välfärdspolitiken handlar om ekonomisk trygghet,

men också om att rättvist fördela livschanser och ge förutsättningar att välja i livets olika skeden.” Däremot saknas ordet nästan helt i de avsnitt som tar upp produktionsordning, kapitalets makt och demokratisk ekonomi. Ägandefrågor och ekonomisk utjämning framstår inte längre som särskilt viktiga jämlikhetsfrågor. Privat ägande och privat vinst är något fullt accepterat, men ska inte tillåtas dominera, utan en blandning är det önskvärda. Dock bör sådana samhällliga nyttigheter som vård, skola och omsorg undandras marknaden. Det kanske bekymmersammaste med kapitalmakten är dess ideologiska och opinionsbildande makt, dess förmåga att påverka tänkande och värderingar.

Jämlikhet ska, sägs det, ”genomsyra socialdemokratisk politik inom alla sektorer”, även miljön, det är nytt.

I 2013 års partiprogram, som är omskrivet och anpassat till en alltmer globaliserad värld, är jämlikhetsnoteringarna 25 stycken, en stor minskning från föregående program, men utan att jämlikhetsfrågan framstår som mindre viktig. I ett inledande stycke förklaras att detta är ”ett program för förändring” och partinamnet Socialdemokraterna har fått en under rubrik ”Framtidspartiet”. De inledande raderna om att målet är ”fria och jämlika människor” är bevarat från tidigare program.

I stycket om värderingar kommer demokrati först och sedan de återkommande honnörsorden frihet, jämlikhet och solidaritet. Den starkast betonade ojämlikheten är bristen på makt och maktklyftor, inte ekonomiska klyftor. Skillnad i makt mellan olika grupper beroende på klass, kön, etnicitet och sexualitet sätter sin prägel på samhället. Människor med låga inkomster är missgynnade och kan inte välja fritt. Jämlikhet är en förutsättning för den verkliga frihet som innebär både ”materiell och social trygghet, och ständigt nya chanser.”

Jämlikhetsbegreppet preciseras inte utan får stå för många

olika saker, inte minst för den ideologiska allmänna grund och inriktning från vilken samhällsförändringar bör utgå. Marknad och vinst accepteras inom ramen för en blandekonomi, däremot inte den ”renodlade kapitalismen”. Det är liksom i det föregående programmet kapitalismens ideologiska makt och möjlighet att styra oss människor och vårt tänkande som är allvarligast. Den ideologiska makten tar sig bland annat uttryck i en individualisering och framväxt av ett ”incitamentsamhälle” där allt, även mänskliga värden, förvandlas till lönsamhetskalkyler. Den moderna anonyma globaliserade kapitalismen framhålls som något nytt och som skapar nya ojämlikheter, inte minst inom länder.

I ett helt nytt stycke med rubriken ”Den nya ojämlikheten” konstateras således att ”(ä)ven i Sverige har ojämlikheten vuxit sedan flera decennier.” Nya klyftor har uppstått på arbetsmarknaden och inte minst gentemot dem som står utanför arbetsmarknaden. Den självkritik som skulle kunna läsas in här preciseras dock inte, utan orsakerna till denna utveckling är framför allt att söka i globalisering och nyliberalism, och inte minst i Sverige i borgerliga regeringar som ”fört en politik som medvetet drivit fram ökade klyftor” och syftat till ett ”systemsifte”. Socialdemokratin befinner sig i ett nytt läge

I ett ”brett jämlikhetsarbete ligger en av socialdemokratin stora framtidsuppgifter.”

efter nästan åtta år med regeringen Reinfeldt. I ett ”brett jämlikhetsarbete ligger en av socialdemokratin stora framtidsuppgifter.” Noteras kan dock att frågan om ekonomisk demokrati och anställdas makt på sina arbetsplatser, som länge var viktig, i stort sett förbigås med tyst-

nad. Inte heller görs tydligt att denna jämlikhet syftar till att utjämna ekonomiska inkomst- och förmögenhetsklyftor.

Åtta socialdemokratiska partiprogram är granskade. Perioden sträcker sig över hundra år. Jämlikhetstanken finns där

hela tiden, men det är först i 1944 års program, med tre omnämmanden, som begreppet blir en viktig fråga. Så länge ett ekonomiskt systemskifte och en ny socialistisk produktionsordning står på dagordningen finns ingen anledning att särskilt utveckla en strategi för hur klyftorna ska minska i det ekonomiska system som ändå kommer att avskaffas.

Med de förändringar som manifesteras bland annat genom Per Albin Hanssons folkhemstal och den socialdemokratiska regeringsbildningen 1932 har ett avgörande perspektivskifte skett. I partiprogrammet från 1944 är ägan-

defrågan inte längre lika central. Istället betonas den ojämlikhet som är en följd av att makten över produktionen är koncentrerad till ett litet fåtal kapitalägare. Ett i grunden ojämlikt tillstånd som kan förändras genom att makt överförs till medborgare som görs delaktiga i det demokratiska samhället som nu ska byggas upp.

Samtidigt som demokratin i de kommande programmen lyfts upp, som det kanske viktigaste värdet, och ägandefrågan och ekonomisk utjämning tonas ned tillförs ett individperspektiv som bland annat tar sig uttryck i formuleringar om människors lika värde och krav på allas lika chanser och möjligheter till utveckling. I förlängningen av detta perspektiv finns en tendens att förlägga jämlikheten till den enskilde individen, som en fråga om en inställning som kan intas eller väljas. Jämlikheten som vid sidan av demokratin framstår som det viktigaste värdet är dock ett problematiskt begrepp och i flera av programmen betonas att jämlikheten inte står i motsättning till friheten och absolut inte har något med likhet att göra.

Med det långa socialdemokratiska regeringsinnehavet

Jämlikhetstanken finns där hela tiden, men det är först i 1944 års program, med tre omnämmanden, som begreppet blir en viktig fråga.

uppkom naturligt behovet att också programmatiskt visa vad man åstadkommit för att minska klyftor och öka jämlikheten. I flera program noteras också att den socialdemokratiska politiken lett till minskade klyftor. När det därför i det senaste programmet påpekas att ojämlikheten ökat är det något nytt. Men denna nya insikt möts inte av några som helst krav på att en ny politik som minskar de ekonomiska klyftorna måste föras. Över huvud taget ägnas frågorna om ekonomisk ojämlikhet och ekonomisk demokrati mycket litet intresse i de senaste partiprogrammen.

Vänsterpartiet

Den vänsteropposition inom det socialdemokratiska partiet som under första världskriget tagit allt fastare former bildade våren 1917, ett halvår före ryska revolutionen, Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti (ssv). Inom partiet fanns betydande åsiktsskillnader, men man kunde enas i sin kritik av vad man uppfattade som ett framväxande pampvälde inom det socialdemokratiska partiet. Denna kritik resulterade i att partiet utformade särskilda ”demokratiska grundlagar” kopplade till det politiska programmet. I dessa grundlagar betonas inte minst vikten av att fördjupa den interna demokratin i partiet, att skapa en organisation utan ledarvälde och byråkrati, en rörelse vars livsnerv är den andliga friheten. Eller som det uttrycks i den första paragrafen: ”Partiets förtroendemän är folkets jämlikar och tjänare, icke dess herrar.”

Starkt betonas också att ”socialismens och humanismens samhälle” som är målet måste byggas av en ”sedligt och andligt stärkt arbetarklass”. Det är massorna som måste ”taga sina öden i sina egna händer”. Den nya produktionsordning som ska ersätta den kapitalistiska kännetecknas bland annat av starka inslag kooperativa ägandeformer och småbrukares övertagande av den jord de odlar.

På några år ska emellertid detta vänstersocialistiska parti omvandlas till ett kommunistiskt parti som ansluter sig till den Kommunistiska internationalen. Av demokratiska grundlagar finns litet kvar i det parti som 1921 antar Internationalens teser. I det partiprogram som nu utformas kommer ljuset från öster. Socialismen är lösningen och avskaffandet av kapitalismen är vägen. Proletariatets diktatur är ett steg på vägen och den verkliga demokratin finns nu i den rådsinstitution som växt fram i det nya Ryssland. I fortsättningen gäller den Kommunistiska internationalens program, men eftersom de programmen skrivs i Moskva utan någon som helst medverkan från det svenska partiet finns ingen anledning att behandla dem här.

Efter andra världskriget, när den Kommunistiska internationalen upplöstes, ansluter sig partiet till Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Fascismen har beseegrats och förhoppningarna att socialismen nu ska kunna byggas i Sverige är stora. Sovjetunionens segrar har gett partiet råg i ryggen och framgångarna i valen 1946 och 1948 är betydande. Med det kalla kriget grusas dock dessa förhoppningar och partiets väljarstöd minskar kraftigt. Upplösningen av den Kommunistiska internationalen 1943 har ännu 1953, då ett nytt partiprogram antas, inte lett till ett uppbrott från marxismen-leninismen. Stödd på "Marx, Engels, Lenins och Stalins lära" ska det kommunistiska partiet leda kampen för socialismen till seger. I detta partiprogram finns ordet jämlikhet två gånger. Honnørsorden är "fred, demokrati och socialism". Historiskt, sägs det, har borgarklassen varit en förkämpe för de demokratiska rättigheter, som till exempel yttrandefrihet och tryckfrihet, som gynnat dess egna och kapitalismens intressen.

I detta partiprogram finns ordet jämlikhet två gånger. Honnørsorden är "fred, demokrati och socialism".

Men denna demokrati var borgarklassens demokrati. Arbetarklassen var praktiskt taget ställd utanför och kämpade för att bli delaktig av de borgerligt-demokratiska rättigheterna, rösträtt, föreningsrätt, strejkrätt och andra reformer, vilka var nödvändiga för arbetarrörelsens utveckling. De reaktionära krafterna motsatte sig arbetarnas krav, men i förbund med borgarklassens liberala skikt lyckades det arbetarklassen att genomdriva reformer som gav den formell jämlikhet med övriga klasser i fråga om medborgarrätten i det borgerliga samhället. Dessa reformer gav dock inte arbetarklassen reell jämlikhet med övriga klasser i samhället, därför att kapitalets makt lämnades orubbad.

Den borgerliga demokratins formella jämlikhet måste nu ersättas av den högre och reella jämlikhet som är arbetarklassens skapelse i form av den "folkdemokrati" som utvecklats i de socialistiska staterna i östra Europa. Vägen till denna demokrati går genom nationalisering av industrier och banker. Storfinansens makt måste brytas, ett ekonomiskt systemskifte är nödvändigt, men det kan genomföras på fredlig väg.

I stället för "fred, demokrati och socialism, som utgjorde de främsta honnörsorden 1953 är honnörsorden "frihet, jämlikhet, fred" i 1967 års program. Ordet jämlikhet noteras åtta gånger. Samtidigt som socialismen fortsatt utmålas som lösningen på de flesta problem, finns en kritik mot de socialistiska länderna som är ny. Utvecklingen i de socialistiska länderna med stora inkomstskillnader, byråkrati och rättsövergrepp "strider mot socialismens frihets- och jämlikhetsideal". Förhoppningar kopplas istället framför allt till den frihetskamp som pågår i de av imperialismen förtryckta länderna. Även om socialismen fortfarande på sikt ses som lösningen på de flesta samhällsproblem, finns uppenbarligen behovet nu av ett mera kortsiktigt och reformistiskt perspektiv, där strävan mot social och ekonomisk jämlikhet är

helt central. Den ojämna inkomst- och förmögenhetsfördelningen, de stora löneskillnaderna, den till storfinansen koncentrerade makten måste angripas, vilket på kort sikt kan ske genom en förbättrad företagsdemokrati och på litet längre sikt genom att banker och storföretag överförs i allmän ägo. Inte minst måste villkoren för låginkomsttagare, pensionärer, barnfamiljer och handikappade förbättras. Stor vikt läggs också vid jämlikhet mellan män och kvinnor. Barnstugeutbyggnaden måste påskyndas.

I 1987 års program utgörs det stora hotet av militär upprustning, kärnvapen och miljöförstöring och lösningen är en ny rättvis ekonomisk världsordning, det vill säga samhället präglade av "solidaritet, jämlikhet, demokrati". Att socialismen inte omedelbart framförs som lösningen på alla problem är en tydlig markering av att uppgiften på kort sikt handlar om att presentera en reformstrategi. Övergången till socialismen sker inte i ett slag utan är en process som kräver att folkflertalet steg för steg stärker sin ställning och utvecklar en motmakt mot kapitalet. I denna strategi är jämlikheten central. Jämlikhetsnoteringarna i det omfattande programmet är tio stycken och ett särskilt avsnitt har tillkommit med rubriken "Kamp för jämlikhet – mot klassklyftor och utslagning". En kamp måste föras som bygger på arbetarnas gemensamma intressen.

I denna accepteras vissa löneskillnader efter arbetets art, hur det sliter på den arbetandes fysik eller psyke. Men den accepterar inga stora skillnader.

Detta är en av få markeringar som mera konkret tar upp faktorer som kan motivera löneskillnader, i detta fall till förmån för dem som har fysiskt och psykiskt tunga arbeten, samtidigt som det fastslås att dessa skillnader måste vara små. Den vanligaste användningen av ordet jämlikhet är dock som ett

Jämlikhet är ett positivt honnørsord som kopplas ihop med ett kommande socialistiskt Sverige, ojämlikhet får visa på tillståndet under kapitalismen.

honnørsord utan närmare precisering. Arbetarklassen har i sin kamp lärt sig värdet av "samarbete, gemenskap, jämlikhet och solidaritet", kvinnorörelsen står för "värderingar om jämlikhet och frigörelse", socialismen är ett samhälle präglad av "gemenskap, jämlikhet och demokrati", den socialistiska revolutionen kännetecknas av "solidaritet och jämlikhet" och självklart krävs "jämlikhet mellan könen". I ett socialistiskt Sverige är en huvuduppgift "att utveckla och främja demokratin och människors jämlikhet" och när detta lyckas, konstateras avslutningsvis, då "skapas kommunismen".

I programmet från år 2000 finns åtta jämlikhetsnoteringar. Det särskilda avsnittet om jämlikhet finns inte kvar. Jämlikhet är ett positivt honnørsord som kopplas ihop med ett kommande socialistiskt Sverige, ojämlikhet får visa på tillståndet under kapitalismen. Socialismen kräver kapitalismens avskaffande, men målet som nu betecknas som "demokratisk socialism" är långsiktigt. Detta mål innebär människans frigörelse och förutsätter att människor tillmäts "lika värde och möjligheter" och "en tilltro till människans rätt och förmåga" att själva skapa ett rättvist samhälle. Det är ändå så att mera reformistiska och kortsiktiga mål dominerar och sätter sin prägel på programmet innehåll. Politiken ska drivas åt vänster och den "svenska välfärdsmodellen" ska utvecklas, vilket bland annat kräver förmögenhetsomfördelning, progressiva skatter och solidarisk lönepolitik. Den solidariska lönepolitiken ses som den lösning som kan skapa "en rättvis fördelning av inkomster över hela arbetsmarknaden". Sammanfattningsvis står Vänsterpartiet för kamp för "rättvisa, jämställdhet, jämlikhet, bättre miljö, internationell solidaritet och utvidgad demokrati."

Redan 2004, efter bara fyra år, antas ett helt nytt partiprogram. Jämlikhetsnoteringarna i detta program är sex stycken. Vänsterpartiet är nu "ett socialistiskt och feministiskt parti på ekologisk grund" med målet att verka för "ett samhälle grundat på demokrati, jämlikhet och solidaritet". Socialismen och vägen dit har i detta program blivit den helt centrala frågan. I ett nytt avsnitt "Strategiska huvudlinjer" presenteras de reformer som kan bidra till att förändra styrkeförhållandena i klasskampen och på så sätt bana väg för den socialistiska omvandlingen av samhället. Utan att det uttryckligen sägs skapas intrycket av en historisk utveckling som oundvikligen på grund av kapitalismens motsättningar kommer att resultera i ett socialistiskt samhälle. I detta socialistiska samhälle där människan kan bestämma över sitt arbete "upphävs ägandet av produktionsmedlen överhuvudtaget, såväl det samhällsliga som det privata" och "ersätts av en gemensam förvaltning". Hur detta ägarlösa socialistiska samhälle ska nås är inte alldeles enkelt att förstå, men centralt i strategin är att flytta fram positionerna och styrkepunkterna i klasskampen och på så sätt jämna väg för den socialistiska omvandling som kommer att innebära inrättandet av det jämlika socialistiska samhället. Mot denna bakgrund finns inget behov av en särskild strategi för att öka den ekonomiska jämlikheten i det nuvarande samhället. Innan det socialistiska mål har uppnåtts är dock gemensamt ägande och ekonomisk demokrati viktiga inslag i den politik som förespråkas i partiprogrammen från år 2000 och 2004.

Centerpartiet

Bondeförbundet bildades 1913 för att i den framväxande demokratin företräda jordbrukets och landsbygdsbefolkningens intressen. Denna inriktning stadfästas i det första korta partiprogrammet från 1913 och bekräftas i programmet från

1919, som framhåller att också lantarbetare, jordtorpare och arrendatorer hör till de grupper som partiet vill värna. Programmet från 1933 är präglad av tidens nationalism. Både storkapital och fackföreningar ska bekämpas. ”Som en nationell uppgift framstår den svenska folkstammens bevarande mot inblandning av mindervärdiga utländska raselement samt motverkandet av invandring till Sverige av icke önskvärda främlingar.” I det program som antogs 1946 är denna formulering borttagen och nu talas mera försiktigt om ”folkmaterialens bevarande” och en ”positiv befolkningspolitik”. Den ojämlikhet som nu framförallt måste motarbetas är den mellan den gynnade staden och den missgynnade landsbygden.

Även i programmet från 1959 är ojämlikheten mellan stad och landsbygd en huvudfråga och mer och mer lyfts nu decentralisering fram som lösningen. Ekonomiskt förespråkas fri företagsamhet och i programmet konstateras att styrkeförhållandet mellan arbete och kapital kunnat utjämnas. Samtidigt som levnadsstandarden förbättrats och massfattigdomen försvunnit har den tekniska utvecklingen fört med sig nya problem och en kritik riktas mot den makt som olika experter tillskansat sig. Som ett varnande exempel framförs att mödrars arbete utanför hemmet kan skada barnen.

Det nya programmet går under rubriken ”Jämlikhet och trygghet i ett decentraliserat samhälle”

Så 1970 är det dags för ett nytt partiprogram och nu har något hänt. Det nya programmet går under rubriken ”Jämlikhet och trygghet i ett decentraliserat samhälle”. I programmet finns 26 jämlikhetsnoteringar och programmets primära målsättning sägs vara att åstadkomma ”jämlikhet på alla områden”. Honnörsord är ”välfärd, trygghet och jämlikhet”. Jämlikheten mellan människor ska åstadkommas ”såväl i social behandling som i levnadsbe-

tingelser i övrigt”. Jämlikhetsretoriken i detta program kan väl mäta sig med den i de båda arbetarrörelsepartiernas program. Programmet innehåller en rad ställningstaganden som visar på en politisk vilja att också verka för en långtgående ekonomisk utjämning. ”Samhället ska verka för att olikheter i inkomstfördelningen blir så små som möjligt.” De anställdas inflytande på sina arbetsplatser ska tillgodoses genom företagsdemokratiska reformer som stärker de anställdas inflytande både i det privata näringslivet och i stat och kommun. Vidare ska den ekonomiska politiken syfta till ”jämlikhet i standard och inkomst” och den jämlikhetspolitiska målsättningen ska styra skattepolitik, socialpolitik, miljöpolitik, näringspolitik och kulturpolitik. Jämlikhet eftersträvas också internationellt mellan länder och regionalt mellan olika delar i Sverige. Socialdemokratin gick 1968 till val på parollen om ”Ökad jämlikhet”, men Centerpartiet är det första parti som antar ett partiprogram som har jämlikhetspolitik som dominerande retoriskt perspektiv. Jämlikhetsperspektivet finns kvar i partiprogrammet från 1981, antalet jämlikhetsnoteringar är 19, och övergripande för samhällsarbetet är ”jämlikheten och den ekologiska grundsynen”. Mycket är en upprepning från 1970 års program. Den ekonomiska politiken, socialpolitiken och utbildningspolitiken ska utgå från ett jämlikhetsperspektiv. Svaga grupper ska värnas. Ändå måste konstateras att jämlikhetsfokuset är något nedtonat.

I 1990 års program är jämlikhetsperspektivet övergivet som dominerande ideologiskt fokus, men finns kvar som en viktig ingrediens i den ”ekohumanism” som nu utgör den ideologiska grunden. Den mänskliga verksamheten och samhället måste utvecklas i samklang med naturen. ”Livskvalitet” är nu det övergripande målet för det samhällsarbete, som

Jämlikhet eftersträvas också internationellt mellan länder och regionalt mellan olika delar i Sverige.

också ska präglas av kristen etik och humanism. ”Denna politiska ideologi, ekohumanismen, utgår från att människan och naturen hör samman.” Med denna ekohumanism anser Centerpartiet att det skapat en ideologi som är överlägsen de traditionella ideologierna, socialism, liberalism och konservatism, som alla är ekonomiskt inriktade och produkter av industrisamhället. Centern står för en politisk ”särart”, i vilken viktiga element är respekt för livet, jämlikhet, miljö- och decentraliseringspolitik. Centerideologin har historiskt bildats som en protest mot industrisamhällets avarter i form av maktkoncentration och social ojämlikhet. Centern har i

Centerideologin har historiskt bildats som en protest mot industrisamhällets avarter i form av maktkoncentration och social ojämlikhet.

själva verket alltid företrätt grupper som varit ”socialt och ekonomiskt trängda” och är ett parti långt från den ekonomiska makten och ”välbeställda intressen”.

Den ekonomiska politik som centern förespråkar är kritisk till den maktkoncentration som skett hos de stora företagen. Istället för denna maktkoncentration och

centralisering vill centern se ett spritt ägande i form av ökat aktiesparande och vinstandelssystem, vilket skulle gynna eget företagande och löntagarkooperativ. Marknadsekonomi måste vidare kontrolleras om den inte ska leda till ökad ojämlikhet. Men kontrolleras den kan den leda till en nödvändig förnyelse av den offentliga sektorn. ”Men att försöka uppnå solidaritet och jämlikhet enbart genom den offentliga sektorn har visat sig otillräckligt. Nu måste nya medel användas i solidaritetens och jämlikhetens tjänst.” Det är i själva verket när statsmakten begränsas som jämlikheten växer. Att de anställda i vård och barnomsorg ska få möjlighet att själva ta över och driva sina verksamheter ses mot denna bakgrund som en jämlikhetsreform. Anställdas och medborgares val-

frihet har blivit en jämlikhetsfråga. Ekohumanismen kan uppenbarligen förenas med ett marknadsliberalt tänkande, som har sin utgångspunkt i en kritik av staten och en betoning av människan som enskild handlingskraftig individ. ”Människan i centrum” och ”Makten till människorna” är två av programmets kapitelrubriker som signalerar detta budskap.

Partiprogrammet från 2001 har rubriken ”Där människor får växa”. Jämlikhetsperspektivet har nu förändrats i grunden jämfört med 1970 års program, där jämlikheten var ett entydigt positivt och eftersträvat värde. Antalet noteringar är nu åtta och jämlikhet har blivit ett mer problematiskt begrepp

med ett ibland negativt värde som programmet argumenterar emot.

Retoriken är också i väsentliga avseenden ny. Nya viktiga signalord som ”växa”, ”drömmar”, ”lyssna”, ”samtal”, ”självbestämmande” och

”kreativitet” har tillkommit som ett tillskott till den ekohumanism som fortfarande är ideologiskt viktig. I de sammanhang där ordet jämlikhet förekommer är det i regel som ett honnörsord utan närmare precisering. Det handlar om att värna mänskliga rättigheter, överbrygga klyftor mellan länder och förhindra diskriminering av kvinnor. Det handlar om jämlikhet som rättigheter, ingen ska således behöva drabbas på grund av sin sociala bakgrund eller medfödda förutsättningar, alla ska ges lika möjligheter.

Vad lika möjligheter innebär är förstås ingen enkel fråga att besvara. Programmet gör dock tydligt att Centerpartiet är för ”en politik för jämlikhet, men inte likformighet.”

I programmet förs ett resonemang utifrån den amerikanska filosofen John Rawls rättviseteori. Om lika rättigheter är för handen ”kan ojämlikheter accepteras endast om de leder till ett bättre resultat för dem som har det sämst.” På vilket sätt detta påverkat Centerpartiets politik klargörs dock inte, utan

Jämlikhetsperspektivet har nu förändrats i grunden jämfört med 1970 års program.

istället slås fast att ojämlikhet kan vara rättvisa. ”Olikheter i form av till exempel inkomster av egendom, som uppstår genom egna val eller större insatser kan inte betraktas som en orättvisa.” Jämlikhet har blivit ett begrepp som inte längre är självklart positivt laddat. Den argumentation för små och minskande ekonomiska klyftor som var tydlig i programmet från 1970 har nu vänts i en argumentation till försvar för klyftor som beror på individens val och ansträngningar.

Tendensen att tona ned jämlikhetsperspektivet fullföljs i programmet från 2013, som innehåller endast två jämlikhetsnoteringar. Det är nu människan, som enskild individ, med

Jämlikhet har blivit ett farligt, ja negativt begrepp som man inte vill förknippas med utan vidare.

förmåga att själv forma sin framtid som är utgångspunkten. Människors frihet måste försvaras mot ”förmynderi och påtvingad kollektivism” så att alla får möjlighet ”att förverkliga sina liv och sina drömmar”. Centerpartiet deklarerar sig nu också som ett liberalt parti, men

det är en liberalism som är ”social, decentralistisk och grön”. Med denna anslutning ideologiskt till liberalismen följer en nyskriven partihistoria. Centern har sina rötter i en landsbygdsliberal bonderörelse som, sägs det nu, varit pådrivande för införandet av den allmänna folkskolan, demokratin och kvinnors rättigheter. Denna historieskrivning är inte lika grovt förfalskad som den moderata, men få historiker skulle hålla med. Således markerade Bondeförbundet tydligt inför valet 1917 sitt motstånd mot den kvinnliga rösträtten.

Den jämlikhet som centern förespråkar handlar framför allt om att människor ska ges lika möjligheter, vilket inte innebär att alla ekonomiska klyftor är fel. Tvärtom, det ska löna sig att arbeta. ”Det ska också löna sig att utbilda sig och att arbeta hårdare, att skapa och bygga upp företag. Därför måste skatteskalen göras mindre brant, så att den inte be-

straffar ansträngningar och utveckling, som annars riskerar att utebli och aldrig komma samhället till del.” Att använda beskattning för att minska klyftor riskerar i själva verket att onödigt begränsa människors självbestämmande.

Att det svänger om Centerpartiet, är väl det minsta man kan säga. På hundra år har Centerpartiet förvandlats från ett intresseparti för bönder till ett borgerligt liberalt parti. Under den resan utgör perioden från 1970-tal till 1990-tal ett mellanläge, då centern försöker finna en ideologisk plattform mellan blocken genom att först lyfta fram jämlikhetsbegreppet och sedan ekohumanismen. Centern står för en ideologisk särart och är kritisk till de klassiska ideologiernas materialism och ekonomism. Denna kritik av ideologierna upphör dock ganska snart och 2013 lämnar Centerpartiet alla försök att placera sig mellan de politiska blocken. Partiet är nu ett uttalat liberalt parti. Utgångspunkten är den enskilde individens frihet och möjlighet att förverkliga sig själv. När jämlikhet nämns är det i flera fall för att markera att den jämlikhet som centern kan stå bakom inte står för likformighet. Jämlikhet har blivit ett farligt, ja negativt begrepp som man inte vill förknippas med utan vidare. Det tal om inkomstutjämning som var starkt i programmen från 1970 och 1981 har nu bytts mot ett försvar för inkomstskillnader som absolut inte är orättvisa om de tillkommit genom egna val och ansträngningar. Inte heller finns som i programmet från 1970 något intresse av att öka de anställdas inflytande på sina arbetsplatser. Nu är det entreprenörerna som ska stimuleras. För Centerpartiet har det blivit en viktig uppgift att bekämpa åsikter som för inte så länge sedan programmatiskt hyllades som ideologiska kärnvärden.

Liberalerna

Folkpartiet bildades 1934 som en sammanslagning av Sveriges liberala parti och Frisinnade folkpartiet. Det första parti-

Programmet från 1972 är det första i vilket ordet jämlikhet förekommer.

programmet antogs 1944. Partiet är demokratiskt, respekterar människovärdet och har som grundsatser "frihet, rättvisa och humanitet". Enskild företagsamhet och äganderätt är

grunden för ett fritt näringsliv, vilket hotas om inte statens makt begränsas. "Försök att varaktigt utvidga det statliga inflytandet över det ekonomiska livet böra därför motarbetas." Ett sådant hot ansåg man

uppenbarligen att den arbetarrörelse stod för som dessutom tenderade att på ett negativt sätt "politiskt splittra folket i intressegrupper". En viktig uppgift är att avskaffa fattigdomen och öka sysselsättningen, samtidigt som skatterna hålls på rimliga nivåer.

I programmet från 1962 upprepas de grundläggande liberala värdena om "frihet, rättvisa och humanitet", samtidigt som en betoning läggs på att friheten bygger på ett etiskt personligt ansvar som står i motsättning till en samhällsordning byggd på "kommandodisciplin, fruktan för straff och ytterst av våld och terror från de styrandes sida." Programmet andas optimism. Utvecklingen i Sverige och världen är i hög grad en produkt av att liberala principer fått råda. Fattigdomen och "kvardröjande klassgränser" ska bekämpas. Det är dessa klassgränser som i hög grad förorsakar allvarliga internationella konflikter i världen. Samtidigt som fattigdomen bekämpas är det dock viktigt att inte skattebördan ökar, att inkomstskattens progressivitet kan minskas och att individen ersätts i "förhållande till insatser och ansträngningar".

Programmet från 1972 är det första i vilket ordet jämlikhet förekommer. Jämlikhetsnoteringarna är sex i programmet som har rubriken "Socialliberal kurs". Fokuset på jämlikhetsfrågor är starkt och resonemangen och slutsatserna ofta långtgående. Huvudförfattare till det omfattande och helt nyskrivna programmet är Carl Tham. Här finns ett helt

nytt bredare anslag och en ny ton. Den materiella standarden har ökat och de ekonomiska klyftorna minskat, men jordens resurser är inte outtömliga och den rika världens sätt att producera och konsumera har ett direkt samband med klyftan mellan rika och fattiga länder. I Sverige är de ekonomiska och sociala klyftorna fortfarande stora och måste åtgärdas, vilket kräver ett ”offentligt ansvarstagande” och ”omfördelandsatser”, men inte till priset av att vi ”pressas in i ett system där den individuella rörelsefriheten försvinner”.

I ett avsnitt med rubriken ”Frihet i gemenskap” förs ett resonemang om att frihetens formella rättigheter måste kombineras med reella möjligheter. ”För den sjuke utan vård, den arbetslöse utan säkerhet för framtiden och den gamle utan trygghet blir valmöjligheterna små.” Den insikten bör vara grundläggande i arbetet med att utjämna sociala och ekonomiska klyftor.

Jämlikhetstanken bör utgå från det faktum att människor är olika. Deras förutsättningar varierar. Deras önskemål skiljer sig, liksom deras möjligheter att uppnå dem. Det gäller att skapa lika chanser för alla att förverkliga sig själva och att ständigt förnya chanserna. Men också att stödja dem som inte haft förutsättningar att ta vara på möjligheterna. Vidgad jämlikhet ifråga om de ekonomiska, kulturella och politiska resurser som människor förfogar över är ett starkt liberalt krav.

Här utvecklas den tanke om jämlikhet som lika möjligheter och chanser som kommer att vara central i de flesta partiets program under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet. Jämlikhet är inte likhet, utan snarare en förutsättning för att kunna vara olik. I denna programtext görs också ett viktigt och ovanligt förtydligande, nämligen att de som inte kunnat ta vara på möjligheterna ändå ska ha rätt till samhällets stöd. Jämlikheten är inte heller bara en fråga om formella rättighe-

ter utan om de ekonomiska, kulturella och politiska resurser människor förfogar över. Något motsvarande resonemang har jag inte funnit i något annat partiprogram från något annat parti.

Denna vidgade jämlikhet ska åstadkommas inom ramen för marknadsekonomin, men en marknadsekonomi som kräver "en social styrning – en ramhushållning". En sådan hushållning förenar marknadsekonomens fördelar med "en övergripande styrning av den ekonomiska utvecklingen i hela folkets intresse." En sådan styrning kan ske via skatterna som ska bidra till en jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning. Allmänna utjämningskäl talar för en hög arvs- och förmögenhetsskatt när det gäller större förmögenheter. Dock ska det löna sig att arbeta, vilket kan försvåras av för stark progressivitet och skattenivån får inte sättas så högt att den försvårar tillväxt. Även arbetslivet måste demokratiseras och göras mer jämlikt genom löntagarnas ökade medbestämmande på alla nivåer i företagen. Löntagarnas ställning vid lokala förhandlingar ska stärkas. "Föräldrade former för arbetsgivarnas rätt att leda arbetet avskaffas." De anställdas inflytande över rationaliseringar, produktionsinriktning, personalpolitik mm ska förbättras. Och inte minst måste diskrimineringen av kvinnor på arbetsmarknaden upphöra. Fler deltidsarbeten för kvinnor skulle öka jämlikheten.

Liberal "jämlikhetssträvan" handlar om att skapa lika chanser

I 1982 års nyskrivna program finns endast en jämlikhetsnotering. Det globala jämlikhetsperspektiv som inleder 1972 års program är övergivet och jämlikhetsperspektivet är tydligt nedtonat, även om det fortfarande betonas att frihet måste "förenas med social och ekonomisk rättvisa." Kärnan i liberal ideologi är tron på allas lika värde. Hoten mot individen kommer från byråkrati, regeltvång och kollektivism. Liberal "jämlikhets-

strävan” handlar om att skapa lika chanser, men också om ”att stödja dem som inte har möjligheter att ta vara på förutsättningarna.” Samtidigt som skatter ska utjämna inkomster och förmögenheter ska det löna sig att arbeta, vilket höga marginalskatter förhindrar.

Inte heller i 1990 års program finns mer än två jämlikhetsnoteringar. Den socialliberala kursen från 1972 års program är i stort sett övergiven. Orden socialliberal och socialliberalism förekommer överhuvudtaget inte i programmet som istället tar sin utgångspunkt i den enskilda människan. ”Den liberala individualismen bygger på en fundamental jämlikhetstanke. Liberalismen betraktar alla individer som jämlikar – men inte som lika varandra.” Denna jämlikhet handlar om laglig likabehandling, jämställdhet och den enskildes frihet gentemot varje maktkoncentration. Sitt kanske främsta och mest typiska uttryck får denna jämlikhet i ordet ”livschanser”. Politikens huvuduppgift är att erbjuda alla samma livschanser. Den viktiga markering som gjordes i 1972 års program om att formella och reella livschanser inte är samma sak är nu borttagen. Denna liberala individualism är dock enligt programmet motsatsen till egoism. ”Liberaler avvisar gruppegoism som maskeras till solidaritet. Kollektiv kan aldrig ha en egen moral, skild från sina medlemmars.” Udden mot arbetarrörelsens partier är tydlig och det sociala perspektiv, med krav på ramhushållning och offentliga åtaganden, som var starkt i 1972 års program är nu kraftigt nedtonat.

Jämlikhet är inte längre ett självklart positivt värde, utan markeringen görs att det inte innebär likhet. I flera sammanhang har begreppet fått ett entydigt negativt laddat innehåll. Möjligheten att utnyttja frivilliga krafter inom ramen för offentlig sektor ska således inte motarbetas med ”konstlade

”Den liberala individualismen bygger på en fundamental jämlikhetstanke.”

jämlikhetsargument”. Denna kritik av missriktad jämlikhet återkommer i programmets avslutning som fastslår att målet för liberaler inte är ”ett stillastående samhälle där alla skillnader mellan människor är upphävda”.

I programmet från 1997 har liberalismens mål tillförts ett nytt ord. Det mål som 1990 var den enskilda människans ”frihet” har nu blivit ”hennes frihet och livschanser”. I programmet finns en jämlikhetsnotering. Vi är förvisso jämlikar, men inte lika. ”Kravet på jämlikhet betyder inte att alla ska leva likadant, utan att alla ska ha möjligheter att utvecklas som självständiga människor.” Utgångspunkten är den unika enskilda människan och hennes livschanser. Utrustad med ”skaparkraft”, ”initiativförmåga”, ”kunskap” och ”kreativitet” kommer hennes chanser att vara goda. Hon är då ett exempel på den ”växande” människa som hyllas i programmet.

I programmet från 2013 slås i första meningen fast att det är Folkpartiet liberalerna som är Sveriges liberala parti. Att det behöver sägas tyder på att det nu finns en uppenbar konkurrens inom borgerligheten om att vara det mest liberala partiet. Den socialliberalism som försvann under slutet av 1900-talet är nu åter på plats, i alla fall retoriskt. Även jämlikhetsnoteringarna, fyra stycken, har kommit tillbaka. ”För att alla ska ha jämlika förutsättningar att förbättra sin tillvaro behövs socialliberala reformer som skapar nya möjligheter för dem som har det svårast.” Men framför allt är jämlikheten kopplad till möjligheter/chanser. Vad detta innebär utvecklas på följande sätt:

Respekten för att alla individer är jämlika i värde och värdighet innebär att varje människa har rätt till självbestämmande. Liberalismen betraktar alla människor som jämlikar, men inte som lika. Alla ska ha jämlika möjligheter att göra sina egna livsval och utvecklas som självständiga individer. Skillnader som följer av människors fria val ska inte utjämnas av politiker. Liberal rättvisa handlar om lika förutsättningar, inte om lika resultat.

Vad detta innebär är förstås inte alldeles enkelt att reda ut. En förutsättning är uppenbarligen att lika rättigheter skapas till skola, sjukvård och socialförsäkringar mm så att även de med dåligt utgångsläge kan konkurrera. När dessa lika förutsättningar är förhanden måste dock individernas egna val få spela huvudrollen. Det ska helt enkelt löna sig bättre att arbeta och ta risker som det uttrycks i programmet. Kompetens ska premieras genom ökad lönespridning. Högavlönade behöver således skattelättnader och lågavlönade ännu lägre löner. När vi gjort vårt fria val får vi helt enkelt stå för det och kan inte klaga på resultatet. De skillnader som sedan uppstår är ju ett uttryck för den rättvisa som består i att kompetens och driftighet belönas. Ett annat av programmet uppskattat uttryck för denna rättvisa är den sociala rörlighet som gör det möjligt för den kompetente att förflytta sig uppåt på samhällsstegen. Eller som det också uttrycks: ”Det är fattigdomen som ska bekämpas, inte rikedom.”

Precis som Centerpartiet har Liberalernas inställning till social och ekonomisk jämlikhet förändrats kraftigt över tid. Från en i allt väsentligt positiv inställning i programmet från 1972 har partiet i det senaste programmet intagit en ställning som är skeptisk för att inte säga negativ till ekonomisk jämlikhet. Det är nu viktigast att slå vakt om individens möjligheter att välja och om de möjligheterna leder till ökade skillnader så är de att betrakta som rättvisa. Marknadens valmöjligheter har invaderat våra liv som nu består av livschanser. Frågan om anställdas inflytande och makt på sina arbetsplatser som var viktig på 1970-talet har blivit en programmatisk icke-fråga.

Moderaterna

Moderaternas föregångare, Allmänna valmansförbundet, bildades 1904. Enligt det första mycket korta programmet är syftet att värna fosterlandet ”mot socialdemokraternas och den

radikala vänsterns ständigt fortgående upplösningsarbete.” Det var ett upplösningsarbete som bestod i att dessa krafter ville ”främja de obemedlade flertalets intressen.” Förbundet däremot är tydligt i sitt försvar för det bemedlade fåtalets intressen. Jämlikhet är ett självklart negativt värde.

Gentemot det split som klasser står för betonas i programmet från 1919 och 1934 det nationella värdet och inte minst den personliga dugligheten. ”Lön efter duglighet, utbildning och ställningens ansvar”, är förstås ur detta perspektiv motsatsen till det klassvälde och den klasskamp som arbetarrörelsen står för. Alldeles efter kriget i det omfattande handlingsprogrammet från 1946 är dock tonen delvis ny. Även den politiska högern vill nu stå för ett ansvarsfullt reformarbete. Dugligheten är fortfarande central, men också ”sambhällssolidaritet” och ”reformpolitik” framhålls som positiva värden. Högers politiska strävanden står nu, hävdas det, i samklang med arbetargruppernas krav på ekonomisk och social trygghet. Man vill till exempel ”främja ekonomisk utjämning mellan barnfamiljerna och övriga medborgare” och mellan stad och landsbygd. I partiprogrammet från 1956 är det åter ett traditionellt konservativt parti som tonar fram. Sverige ska byggas på ”den nationella samhörighetens grund”, familjen, den kristna tron och den enskilda äganderätten är centrala värden, liksom ”en demokratisk av klassintressen oberoende statsmakt”.

Tendensen från 1946 års handlingsprogram att bredda perspektivet återkommer i partiprogrammet från 1969. Utan att ordet jämlikhet uttalas är det ändå tydligt att jämlikhetsfrågan inte kan förbigås. Således föreslås att medinflytandet på arbetsplatserna ska stärkas och att det personliga förmögenhetsägandet ska spridas, men detta självklart inom ramen för det befintliga ekonomiska systemet. Kravet på ökad jämlikhet, som nu är starkt inom arbetarrörelsen, möts med ett krav på egendomsspridning i form av vinstandelssystem.

Att Moderaterna håller på att överge traditionellt konservativa positioner blir än tydligare i 1978 års idéprogram som har "synen på varje människa som unik och likvärdig" och med frihet att välja som en viktig utgångspunkt. Det enskilda ägandet är grunden, men ägandet ska kunna förenas med välfärd och social rättvisa. Facklig organisering, medinflytande är viktiga delar i den socialt styrda marknadsekonomi som Moderaterna förespråkar.

I handlingsprogrammet från 1993 finns ordet jämlikhet två gånger, men båda gångerna som något negativt som måste motarbetas. Det är välfärdsstatens experter som missriktat försökt "främja jämlikhet och människans frigörelse från ömsesidiga beroenden". Dessa experter har inte förstått styrkan i den lilla världens ideal som står mot "socialismens jämlikhetsideal". Jämlikhet är uppenbarligen ett värde som man måste förhålla sig till. I den lilla världen finns familjen med den trygghet och gemenskap som nu hotas av välfärdsstatens växande offentliga sektor.

**Jämlikhet är
uppenbarligen ett
värde som man måste
förhålla sig till.**

Programmet från 2001 tar sin utgångspunkt i den globalisering som förändrat världen. Den är inriktad på samarbete och mer solidarisk än "den stängda och nationella världen". I det moderata partiprogrammet riktas nu kritik mot den nationalism som länge utgjorde partiets ideologiska grund. Det är den för stora välfärdsstaten som utgör det största hotet mot individen och som skapar ett nytt klassamhälle, där människor tvingas leva på bidrag istället för att genom egen ansträngning lyckas. "Men skillnader ska kunna minskas", inte bli hinder för människors möjlighet att utvecklas, vilket är "verklig jämlikhet". Jämlikhet har i grunden inget med ekonomisk utjämning att göra utan knyts till människors individuella möjligheter att lyckas. Likhetstänkande är förkastligt.

Jämlikhet ska istället befrämja individers möjlighet att vara unika och olika. Verklig jämlikhet är helt enkelt olikhet och individualism.

Idéprogrammet 2011 är skrivet i ett helt nytt politiskt läge och därför värt att granska extra noga. Moderaterna är inte längre ett oppositionsparti utan ett regerande statsbäran-

Jämlikhet ska istället befrämja individers möjlighet att vara unika och olika.

de parti. Partiet för dem som ägde har omvandlats till det ”enda arbetarpartiet”. I denna omvandling spelar språket en helt avgörande roll. Med begrepp och värdeord som arbetslinjen, frihet, trygghet, välfärd och rättvisa, sedan länge

främst förknippade med arbetarrörelsen, vill man ge bilden av ett parti som ideologiskt förnyat sig. För att åstadkomma detta måste den moderata historien skrivas om. Partiet är inte längre ett historiskt konservativt parti som bildats för att organisera motståndet mot arbetarrörelsen utan ett parti som bildats för att sprida upplysningens idéer och bekämpa odemokratiska idéer. Grunden för det svenska välfärdssamhället utgörs helt enkelt av det moderata idéarv som har sina rötter i ”traditioner och värderingar som kommer från upplysningstidens uppbrott mot överhet och dogmer”. Denna tradition har moderaterna fått försvara mot motståndare ”som förringar demokratin, relativiserar människans rätt till frihet, bagatelliserar minoriteters rättigheter och talar om jämställdhet med förakt.” Att denna bild av partiets historia inte har något stöd i forskningen har uppenbarligen inte bekymrat de moderata historieskribarna, som till och med går så långt att de hävdar att Moderaterna varit drivande i frågan om kvinnlig rösträtt och i motståndet mot apartheid.

En jämförelse med programmet från 2001, skrivet i opposition och under tydligt inflytande av nyliberalt tänkande, är

intressant. I det programmet omtalas politiken och den offentliga sektorn som "hinder och maktinstrument", som de sårintressen, som står i motsats till den enskilda människan. Hur annorlunda låter det inte 2011. Den välfärdsstat som "gått fel" 2001 hyllas nu. Politiken har nu blivit något positivt som bygger samhället och är garanten för medborgarnas rättigheter. Den offentliga sektorn behövs, men den får inte bli "allomfattande". Den kritik mot kollektiva lösningar och den skepsis mot politik som tidigare utmärkt Moderaterna har nu nästan försvunnit. "Politiken, fackförbund, företag och det civila samhället har var för sig och gemensamt ansvar för att skapa delaktighet och sammanhållning." Den nya ställningen som det statsbärande partiet har medfört en tydlig förskjutning i synen på det som kallats den svenska modellen, välfärdslandet Sverige. Den modellen försvaras nu och är rent av som redan kunnat konstateras en produkt av ett moderat idéarv.

Centralt i handlingsprogrammet från 1993 och idéprogrammet från 2001 är den uppdelning som görs i den *lilla* och den *stora* världen. Den *lilla* världen står för vänner och släkt, och inte minst för familjen, "det trygga samhällets viktigaste hörsten". Mot denna *lilla* värld står som ett hot den *stora* värld som har blivit kollektivistisk, opersonlig och kall, det vill säga det socialdemokratiska Sverige. Denna rest av ett socialkonservativt förflutet är helt bortrensad i det nya idéprogrammet från 2011. Inte heller sker någon som helst hänvisning till den kristna tradition som fortfarande var viktig 2001. Den moderata betoningen ligger nu på människans rätt att "få vara sig själv". Politikens uppgift är att göra det möjligt för människor "att utvecklas till allt de kan vara". Med denna upprepade formel, att få vara sig själv, vill Moderaterna uppenbarligen avlägsna sig från den individualism som för-

Verklig jämlikhet är helt enkelt olikhet och individualism.

knippas med egoistisk nyliberalism. Att istället betona hela människan och rätten att få vara sig själv anknuter till det tänkande som alla dessa självhjälpsböcker är fyllda av, lite New Age istället för kyrkans kristendom.

Jämlikhet handlar om de rättigheter vi har som medborgare.

Hur detta till synes medkännande och sympatiska själv ska förenas med arbetslinjen är onekligen ett problem. För det måste ju trots allt finnas "belöningar till dem som anstränger sig". En allt för långt driven jämlikhet skapar ofrihet för "individen som upplever att det blir väldigt lite kvar att leva på när skatten är betald". Ett rättvist samhälle "eftersträvar inte att utjämna

alla skillnader eller olikheter mellan människor, det bejaktar istället att alla får likvärdiga chanser att lyckas." Men chanser att lyckas innebär förstås också chanser att misslyckas. Samtidigt som arbetslinjen ska "minska klyftorna" är klyftor viktiga som incitament, det ska helt enkelt löna sig att arbeta och inte minst att anstränga sig. Men inom denna ram är Sverige "ett sammanhållet land med hög grad av jämlikhet mellan medborgarna." Jämlikhet handlar om de rättigheter vi har som medborgare. Den allmänna folkskolan, som dåtidens konservativa motarbetade, framhålls som den viktiga grunden för medborgarskapet. Dock med den markeringen att det aldrig får "bli viktigare att alla lär sig lika mycket än att alla lär sig tillräckligt mycket." Till dessa rättigheter hör förutom rätten till utbildning också rätten till lika behandling oberoende av kön, religion och sexualitet, "med dessa och andra jämlikhetsvärderingar görs inga kompromisser" enligt det moderata idéprogrammet.

Låt oss summera. I början av 1900-talet var jämlikhet ett självklart negativt värde för den politiska högern. Både politisk och ekonomisk jämlikhet sågs som ett hot mot den samhällsordning som försvarades av högern. Sociala och ekonomiska

klyftor är en nödvändigt utslag av den rättvisa som består i att den som är duglig och anstränger sig får mer än den som inte anstränger sig. Denna grundtanke finns kvar orubbad i alla program, även i det från 2011. Men med den tillväxt av den offentliga sektorn som sker efter kriget förändras den moderata inställningen till vad som kan kallas för sociala och medborgarliga rättigheter. På detta område ska jämlikhet råda. Mäniskor ska ha rätt till utbildning och sjukvård på lika villkor och diskriminering på grund av kön, religion och etnicitet kan inte accepteras. Jämlikhet är i programmet från 2011 inte längre ett entydigt negativt begrepp. På samma sätt som man i sin retorik tagit över en rad värdeord förknippade med arbetarrörelsen fyller man nu ordet jämlikhet med nytt innehåll. Ekonomisk utjämning är i själva verket ett avgörande hinder för den jämlikhet som eftersträvas i det moderata programmet. Denna jämlikhet handlar om den enskilde individens möjlighet till personlig utveckling, en utveckling som hotas av för långt driven ekonomisk utjämning och en för stor offentlig sektor.

Kristdemokraterna

Kristdemokraterna, Miljöpartiet och Sverigedemokraterna som är relativt unga partier har alla hävdatt att de behövs för att de representerat ett helt nytt och försummat perspektiv på politiken. Något ligger det väl i detta. Jag kan dock konstatera att partierna efterhand allt mer kommit att närma sig övriga partier.

Kristdemokraterna skiljer sig således tydligt från övriga partier genom den starka betoningen av en etisk och kristen värdegrund som utgångspunkt för partiets politik. Partiet är kritiskt till den materialism, utilitarism och ensidiga miljöorientering som man menar kännetecknar de andra riksdagspartierna. Partiet deklarerar sig dock som icke-konfessionellt. Centralt i värdegrunden är en personalistisk människosyn

och förvaltarskapstanken. Det är vi människor som fått ansvaret att förvalta vår jord, vi har en särställning och kan inte jämföras med andra levande varelser.

I de kristdemokratiska programmen finns få jämlikhetsnoteringar, endast en notering i programmet från 1993 och fyra i programmet från 2001. Jämlikhetstanken finns dock i formuleringar om vikten av att verka för solidaritet, en aktiv fördelningspolitik och jämnare fördelning av resurser inom och mellan länder. Det är enligt 2001 års program i den kristna tron som vårt ”jämlikhetsideal under sekler kunnat hämta näring”. Biståndspolitikerna bör således medverka till att, bland mycket annat, främja social och ekonomisk utjämning.

Den sociala marknadsekonomi som förespråkas i programmen skapar dock inte automatiskt en jämlik fördelning och skatterna bör därför användas för att mildra inkomstspridningen. Samtidigt påpekas dock i programmet från 2001 att utjämningen inte bör gå för långt så att människor och företag drivs ur landet. Studier och kompetensutveckling måste löna sig. Tanken på social och ekonomisk jämlikhet finns där, men inget tyder på att den är särskilt viktig. Den som ville skulle ju kunna finna rader av exempel ur Bibeln och den kristna traditionen som visar på ett radikalt jämlikhetsideal, men inget av detta ingår uppenbarligen i den etik som Kristdemokraterna vill anknyta till.

Miljöpartiet

Även Miljöpartiet representerar ett nytt perspektiv i det svenska politiska landskapet. Med miljön som utgångspunkt ifrågasätts en traditionell vänster-högerdimension på politiken. Den materiella tillväxten och den rådande ekonomiska ordningen ifrågasätts. Istället vill man skapa en småskalig ”jämviktsekonomi” och en ”självförvaltningsdemokrati”. I denna nya ekonomi är ett viktigt inslag att utjämna de eko-

nomiska klyftorna och införa en demokratisk styrning av företagen, som gärna får vara kooperativ eller företag med starkt löntagarinflytande.

I programmet från 1993, som Miljöpartiet betecknar som det första partiprogrammet, återkommer något omformulerade grundtankarna från 1982. Det ekonomiska system man förespråkar kallas nu "kretsloppsekonomi" och bygger på ett nytt ekonomiskt synsätt som inte rymms inom ramen för de traditionella ideologiernas plan- eller marknadssystem. Som viktiga mål framförs att minska klyftorna i det svenska samhället och världen, där 20 procent av människorna lägger beslag på 80 procent av resurserna. Gränser måste sättas för kapitalets frihet, bland annat genom att finansiella transaktioner beskattas.

Det hållbara samhället kräver "ökad jämlikhet, delaktighet, självtillit, kreativitet och en robust kretsloppsekonomi."

I 1997 års reviderade program finns fem jämlikhetsnoteringar. De flesta kopplade till nyskrivna avsnitt om invandringspolitik och segregation. Således innebär "jämlikhetsmålet" att staten aktivt ska rekrytera invandrare och att dessa ska ha samma rättigheter som andra medborgare. Samma krav återfinns i programmet från 2001 där också slås fast att det hållbara samhället kräver "ökad jämlikhet, delaktighet, självtillit, kreativitet och en robust kretsloppsekonomi." Vidare betonas att kretsloppssamhället inte kan acceptera dagens stora inkomstskillnader.

I 2005 års omskrivna program finns sju jämlikhetsnoteringar. Det är medieutbudet, muséerna och vår hälsa som bör vara jämlika. Kretsloppsekonomin har inte bara miljön som en viktig ingrediens utan bör utgå från "människans skaparkraft, småföretagande och entreprenörskap". Ett tydligare individperspektiv öppnar sig också i formuleringar om att vi ska "växa utifrån egna förutsättningar". De ökande klyftorna

i samhället ska bekämpas, men har inte sitt upphov i olika klasser. Klassbegreppet är förlegat och klyftor handlar mest om social status, utsatthet och diskriminering som drabbar olika grupper. I dessa sammanhang används inte jämlikhetsbegreppet.

I det nya och omarbetade programmet från 2013 finns något fler jämlikhetsnoteringar och inledningsvis slås fast att ”mångfald, jämlikhet och jämställdhet är grunder för ett rättvist samhälle”, men den viktigaste förändringen är att partiet inte längre hävdar att det står för ett ekonomiskt perspektiv som helt skiljer sig från övriga partiers. Kretsloppsekonomi som överordnat ekonomiskt begrepp är övergivet, även om begreppet finns kvar. Det handlar inte längre om ett systemskifte utan om en grön omställning inom ramen för befintligt ekonomiskt system. En omställning som ska öka möjligheter till företagande och påskynda lanseringen och kommersialiseringen av produkter. Dock kan inte marknaden släppas fri utan måste regleras. Detta är viktigt inte minst när det gäller den kommersialisering och vinstdrift som skett inom offentlig sektor, där man nu konstaterar att ”kommersialiseringen av välfärden motverkar den mångfald som var avsikten med reformen.” Istället bör nu idéburen verksamhet främjas och vinst gjord på skattemedel återinvesteras. De växande ekonomiska klyftorna är ett problem som måste angripas.

Den ekonomiska politiken ska sträva efter jämlikhet. Det är en viktig grund för samhällets och människors välbefinnande.

Jämlikhet handlar inte om likhet utan om att ge alla goda möjligheter utifrån olika förutsättningar. I samhällen med ökande ojämlikhet bryts framtidstron ner och den sociala oron ökar.

Formeln möjligheter utifrån olika förutsättningar är den gängse som används av i stort sett alla partier och i dess förlängning finns ofta ett individperspektiv. Så också i detta pro-

gram där tidstypiskt kreativa, självförverkligande och växande individer lyfts fram. ”Varje människa har rätt att vara och växa till den individ som hen vill vara.”

Sverigedemokraterna

Sverigedemokraterna som bildades 1988 kom med sitt första program 1989. I detta program nämns ordet jämlikhet en gång med tydligt negativ laddning. Det är politiker som genom sitt tal om internationell solidaritet har öppnat Sverige för en ström av invandrare och politiska flyktingar som sedan återoppar sig på ”demokrati och jämlikhet” för att kunna behålla sin egen kultur. Vårt välstånd beror i själva verket på frånvaron av ”främmande folkminoriteter”. Jämlikhet i betydelsen lika rättigheter för alla människor strider mot Sverigedemokraternas grundsyn, som istället lyfter fram nationaliteten, svenskheten, som ett avgörande kriterium.

Nya program med närmast identiskt innehåll antas 1994, 1996 och 1999, men inga jämlikhetsnoteringar förekommer. Inte heller i det nyskrivna programmet från 2003 finns någon jämlikhetsnotering. Samtidigt som programmet betonar vikten av traditionellt konservativa värden som familjen, hembygden och nationen, hävdas att partiet inte finns på den klassiska vänster-högerskalan. Målet är att återskapa folkhemmet, det som började nedmonteras av Olof Palme på 1960-talet.

I det nyskrivna programmet från 2011 är den stora nyheten att partiet nu betecknar sig som socialkonservativt, även om nationalismen förstås finns kvar som ett viktigt värde. Jämlikheten berörs i samband ett avsnitt som tar upp mäns och kvinnor skilda egenskaper. Erkännandet av dessa naturliga olikheter får dock enligt programmet inte tolkas som ”en strävan mot ojämlikhet” mellan män och kvinnor. Programmet förespråkar en solidarisk välfärdsmodell med folkhem-

met som historiskt ideal. Samtidigt som människan har en essens är det möjligt för den som vill att assimileras och bli svensk. Då krävs att man talar flytande svenska, uppfattar sig som svensk, lever kulturellt som en svensk, identifierar sig med svensk historisk tradition och är lojal med den svenska nationen. I sin ekonomiska politik framstår Sverigedemokraterna som ett traditionellt borgerligt parti. Marknadsekonomi är grunden. För stora klyftor kan hota tryggheten och slita isär nationen, men en för långt gående fördelningspolitik kan få negativa konsekvenser.

Grafik. Antal noteringar av ordet jämlikhet, programårtal

Vänsterpartiet

1940-TALET

1950-TALET

1953: 2 gånger

1960-TALET

1967: 8 gånger

1970-TALET

1980-TALET

1987: 10 gånger

1990

1997–2001

2000: 8 gånger

2004–2013

2004: 6 gånger

Socialdemokraterna

1944: 3 gånger

1960: 11 gånger

1975: 9 gånger

1990: 24 gånger

2001: 62 gånger

2013: 25 gånger

Centern

1946: 0 gånger

1959: 0 gånger

1970: 26 gånger

1981: 19 gånger

1990: 17 gånger

2001: 8 gånger

2013: 2 gånger

Liberalerna

1944: 0 gånger

1962: 0 gånger

1972: 6 gånger

1982: 1 gång

1990: 2 gånger

1997: 1 gång

2013: 4 gånger

Moderaterna

1956: 0 gånger

1969: 0 gånger

1978: 0 gånger

2001: 1 gång

2011: 2 gånger

Avslutande kommentar

EN FÖRSTA IAKTTAGELSE jag gör efter att ha läst alla dessa program är hur språket och retoriken förändrats. Det finns förvisso skillnader mellan de politiska blocken, men det är ändå slående hur gemensamt ordvalet och sättet att uttrycka sig ofta är. Hos alla fem partier är det tre honnörsord som hamnar i topp: demokrati, frihet och ansvar. Hos vänsterpartierna kommer demokrati klart först och sedan frihet. Hos de borgerliga partierna varierar det något. Hos liberaler och moderater kommer oftast frihet först, medan det hos Centern i flera fall är ansvar. Dock hamnar frihet klart först i det senaste centerprogrammet från 2013 där man deklarerar sig som ett liberalt parti. I alla partiers program är det också tydligt att en allt mer individualistiskt färgad retorik slagit igenom mot slutet av 1900-talet. Det är den initiativrika, kreativa, skapande människan som hyllas. Människan som tar vara på sina möjligheter, utvecklas och ständigt växer. Denna retorik är mest utpräglad i de borgerliga partiernas program, men finns också i de socialdemokratiska programmen.

När det gäller antalet jämlikhetsnoteringar i partiprogrammen finns dock en tydlig skillnad mellan blocken. Ordet uppträder tidigare i vänsterpartiernas program, redan i slutet av andra världskriget hos socialdemokraterna i programmet från 1944 och i det kommunistiska programmet från 1953. Det är också mer frekvent, i synnerhet i de socialdemokratiska

programmen. I programmet från 2001 nås en toppnotering med 62 träffar. Hos Centerpartiet och Liberalerna är det i programmen från 1970 och 1972 som ordet jämlikhet påträffas för första gången, men då som ett centralt och viktigt begrepp,

Med den nya positionen som det statsbärande partiet förändras språket och även jämlikhetsbegreppet blir nu möjligt att infoga i den moderata retoriken.

särskilt i Centerpartiets program, där det förekommer 26 gånger och dessutom har fått ge namn åt programmet. Sedan minskar frekvensen stadigt och i Centerns program från 2013 finns bara 2 noteringar. Det är uppenbart att den starka vänstervinden under 1960-talet med diskussionen om klyftorna i Sverige och världen i hög grad påverkade både Centerpartiet och Folkpartiet, men att detta intresse för jämlikhet

sedan falnat. Hos Moderaterna slutligen är det först i handlingsprogrammet från 1993 och sedan i idéprogrammen från 2000-talet som ordet kan noteras några få gånger. Med den nya positionen som det statsbärande partiet förändras språket och även jämlikhetsbegreppet blir nu möjligt att infoga i den moderata retoriken.

Vad som saknas i de flesta program är preciseringar av vad man menar med jämlikhet. Jämlikhet är för vänsterpartierna något bra och används som ett honnörsord, ofta tillsammans med andra honnörsord som demokrati, frihet, solidaritet. Vi får däremot veta mycket litet om hur stora inkomstklyftor eller löneskillnader som kan accepteras. För det är uppenbart att inte heller dessa partier anser att ekonomiska skillnader eller löner i sig måste vara något felaktigt. Men frågan är uppenbarligen känslig. I Arbetarrörelsens efterkrigsprogram, som lades fram våren 1944, finns ett resonemang i denna fråga som antagligen inte hade godkänts några decennier senare. I det önskvärda arbetet för jämlikhet kan det, säger program-

met, vara nödvändigt att med ekonomiska medel stimulera enskildas insatser. Att ta till vara "dugliga människor energi och företagsamhet" står inte i motsättning till en politik för utjämning av inkomster och förmögenheter. I 1960 års socialdemokratiska program finns mot denna bakgrund en intressant formulering, nämligen den som säger att skillnader som har sin grund i "arbetsinsats, yrkesskicklighet, ansvar och initiativkraft" kan godtas. Men här fick man omedelbart hård kritik, var det inte på detta sätt som borgerliga partier brukade motivera inkomst- och löneskillnader, och formuleringen ströks och finns inte med i programmet från 1975. I Vänsterpartiets program från 1987 finns för ovanlighetens skull en motivering för löneskillnader, men här som ett argument för att fysiskt och psykiskt slitsamma arbeten rimligen ska uppvärderas lönemässigt. Frågan om vilka inkomst- och särskilt löneskillnader som kan accepteras eller anses som rättvisa är uppenbarligen en känslig fråga inom arbetarrörelsen. Den riskerar ju att splittra det löntagarkollektiv man vill ena i gemensam kamp.

I den avgörande frågan om inställningen till social och ekonomisk jämlikhet och ekonomisk demokrati finns mycket tydliga och ibland avgörande skillnader mellan de politiska blocken. För arbetarrörelsens partier är jämlikhet både i betydelsen formella juridiska rättigheter och i betydelsen social och ekonomisk rättvisa ett grundläggande rättvisekrav. Men det är först när ett revolutionärt perspektiv med krav på en ny produktionsordning övergivits som jämlikhetsfrågan blir viktig politiskt. Politiskt sker detta med introduktionen av folkhemspolitiken under slutet av 1920-talet, men programmatiskt manifesteras denna förändring inte förrän med det nya partiprogrammet och Efterkrigsprogrammet från 1944. Nu blir ordet jämlikhet, med 3 noteringar i principprogrammet och 7 i Efterkrigsprogrammet med Motivering (1946), ett viktigt politiskt begrepp. Det är inte längre avskaffandet

av den privata äganderätten och införandet av ett nytt produktionssätt som är huvudfrågan utan att lägga bestämmelser i folkets händer, vilket sker bäst genom att hela samhället demokratiseras. Så kan ett socialt och ekonomiskt jämlikare samhälle uppnås utan revolution. I Kommunistpartiet som ansluter sig till Efterkrigsprogrammet är dock jämlikhetsprojektet underordnat den sociala revolutionen och i partiprogrammet från 1953, där ordet förekommer för första gången, är det närmast för att markera avstånd till vad man uppfattar som ett borgerligt jämlikhetsbegrepp i motsats till den verkliga jämlikhet som kräver socialism. Hos de borgerliga partierna finner vi en annan inställning. Liberalerna är positiva till den politiska demokratin, Allmänna valmansförbundet och Bondeförbundet mer tveksamma, men inget av partierna förespråkar aktivt en långtgående ekonomisk utjämning. Tvärtom ses ojämlikhet som ett närmast naturligt tillstånd förorsakat av människors olika egenskaper. Allmänna valmansförbundet säger i programmet från 1913 uttryckligen att man vill företräda det bemedlade fåtalets intressen gentemot ett hotande obemedlat flertal. "Lön efter duglighet, utbildning och ställningens ansvar", är en återkommande formulering i partiets program, som säkerligen har ett brett stöd i det allmänna medvetandet. En traditionell föreställning om duglighet paras här med det moderna samhällets krav på utbildningsmeriter och chefsansvar.

Något händer dock på 1960-talet som förändrar samhällsklimat och politisk dagordning. Samtidigt som världens orättvisor uppmärksammas går det inte längre att blunda för att också Sverige är ett samhälle med stora sociala och ekonomiska klyftor. För första gången kan vi i Centerpartiets program från 1970 och Folkpartiets program från 1972 notera ordet jämlikhet, och inte bara notera, ordet har blivit ett centralt och viktigt begrepp. Inte så att ett samhälle utan skillnader förespråkas, men i båda programmen argumenteras kraftfullt

för ökad ekonomisk jämlikhet och för ökade demokratiska inslag i näringslivet. Denna inställning till jämlikhet är dock helt övergiven i partiernas program mot slutet av 1900-talet och början av 2000-talet, som alltså snarare argumenterar för att ekonomiska skillnader är både nödvändiga och nyttiga. Att jämlikhetsbegreppet inte längre ses som något entydigt positivt visar sig också i ett behov av att göra avgränsningar gentemot vad man uppfattar som ett socialistiskt jämlikhetsbegrepp förknippat med arbetarrörelsen och Sovjetsystemet. Jämlikhet har således inget med likhet eller offentlig sektor att göra, utan är tvärtom ett uttryck för att olikheter respekteras. En rädsla för att jämlikhetsbegreppet ska missförstås finns också inom Socialdemokratin som lägger sig vinn om att förklara att jämlikhet mycket väl går att förena med frihet, ja dessa begrepp förutsätter rent av varandra. Även inom Socialdemokratin finns uppenbarligen ett starkt behov av att dra en gräns gentemot allt som kan påminna om eller föra tankarna till Sovjetunionen och de forna öststaterna. Jämlikhet är således förutsättningen för både olikhet och mångfald.

Jämlikhet har således inget med likhet eller offentlig sektor att göra, utan är tvärtom ett uttryck för att olikheter respekteras.

Den förändring i synen på jämlikhet som sker mot slutet av 1900-talet är märkbar i alla partiers program, möjligen med undantag för Vänsterpartiet. Samtidigt som den ekonomiska ojämlikheten ökar under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet minskar intresset för att aktivt driva en politik som syftar till ekonomisk utjämning. Behovet av ekonomisk jämlikhet och ekonomisk demokrati tonas ned och ett rättighetsperspektiv kommer allt mer att sätta sin prägel på hur jämlikhetsfrågan tas upp. Den första stora frågan gäller kvinnornas ställning, men den ska snart följas av frågor om sexualitet, ras och funktionshinder. Ingen får diskrimineras

på grund av kön, etnicitet, sexualitet eller funktionshinder. Kopplat till detta rättighetsperspektiv med sin utgångspunkt i alla människors lika värde sker också en ideologisk förskjutning

Jämlikhet har nu blivit något som avgörs på marknaden genom alla dessa val som vi måste ta ställning till.

och individualisering av jämlikhetsfrågan. Jämlikhet handlar inte om likhet eller om ekonomisk utjämning utan om att ge alla människor lika möjligheter eller chanser. Vad detta med lika chanser/möjligheter innebär preciseras dock sällan. Ett intressant undantag ut-

görs av det liberala programmet från 1972, i vilket en skillnad görs på formella och reella möjligheter. Men detta är ett undantag. Den vanliga tankefiguren är att inte skilja på formella och reella möjligheter utan att se möjligheter som den prövning eller chans, som skiljer agnarna från vetet. Att skillnader uppstår beror helt enkelt på att några bättre tar och förvaltar sina chanser, är dugligare. Dessa skillnader blir då ett uttryck för den rättvisa som består i att duglighet, meriter och tävlingsinstinkt belönas. Jämlikhet är att skapa lika förutsättningar på livets tävlingsbana, men alla kan ju inte vinna. Utan belöningar skulle samhället stagnera. Detta tänkande utgör den traditionella grundbult med vilken ojämlikhet i form av sociala och ekonomiska klyftor försvarats i vårt samhälle.

Med jämlikhet som lika chanser har dock något helt nytt tillförts. En betydelseförskjutning har skett bort från den likhet i levnadsvillkor och levnadsstandard som länge var den självklara utgångspunkten i arbetarrörelsen. Jämlikhet har nu blivit något som avgörs på marknaden genom alla dessa val som vi måste ta ställning till. Det är ju dessa val som utgör våra chanser i livet, våra "livschanser" som det uttrycks i de borgerliga partiprogrammen från 2000-talet. Särskilt i de liberala partiprogrammen från 1997 och 2013 har livschanser blivit ett avgörande kriterium på det goda samhälle man vill

skapa. Liberalismens mål är den enskilde individens ”frihet och livschanser”. Våra liv är nu oskiljaktiga från marknadsökonomien.

Att detta tänkande finns som en självklar del av argumentationen i de borgerliga partiprogrammen är kanske inte så förvånande. Att det däremot införlivats också i socialdemokratiska program kan tyckas anmärkningsvärt, men är helt i linje med den tydliga tendensen att programmatiskt tona ned kraven på ekonomisk utjämning och ekonomisk demokrati för att istället betona ett individperspektiv. I det socialdemokratiska partiprogrammet från 2001 handlar således välfärdspolitiken om att ”rättvist fördela livschanser”. Inom socialdemokratien finns dock en ambivalens som bland annat tar sig uttryck i att man i programmet från 2013 samtidigt kan tala om jämlikhet som lika chanser och det negativa med ett incitamentsamhälle, som ju bygger på sådana lika chanser. Ett individperspektiv som handlar om varje individs rätt till personlig utveckling står förstås inte på något sätt i strid med ambitionen att minska sociala och ekonomiska klyftor. Någon sådan tydlig ambition står dock inte att finna i de socialdemokratiska partiprogrammen från 2001 och 2013, som paradoxalt nog utmärks av fler jämlikhetsnoteringar än tidigare partiprogram. Jämlikhetsretorik och jämlikhetspolitik är inte nödvändigtvis samma sak.⁸

En annan fråga som nästan helt försvunnit ur de senaste partiprogrammen från Centerpartiet, Liberalerna och Socialdemokraterna är frågan om demokratin i arbetslivet. För Socialdemokraterna var frågan länge central. Att den ekonomiska demokratin är lika viktig som den politiska uttalas tydligt och upprepat i 1975 års program. ”Medbestämmande för löntagarna” är rubriken på ett särskilt avsnitt i programmet. Även i programmen från Centerpartiet och Folkpartiet är frågan om arbetsplatsdemokratin viktig på 1970-talet och partierna talar om vikten av att öka de anställdas inflytande ge-

nom att fördjupa företagsdemokratin. I de ganska nyskrivna programmen från dessa tre partier är frågan om demokratin i arbetslivet helt frånvarande.

Noter

1. Mitt källmaterial har jag hämtat från Svensk Nationell Datatjänst, <http://snd.gu.se/sv/vivill>, och när det inte varit möjligt, vilket gäller de senaste programmen, från partiernas hemsidor.
2. Wigforss är intervjuad i Bengt Lundbergs avhandling *Jämlikhet? Socialdemokratin och jämlikhetsbegreppet* (1979), s 166-171.
3. Här nöjer jag mig med att nämna några av de referenser som inte är alltför svåråtkomliga och som jag anser ger en god bild av den problematik som är förknippad med framför allt arbetarrörelsen och jämlikhetsfrågan: Gösta Esping-Andersen, "Jämlikhet, effektivitet och makt. Socialdemokratisk välfärdspolitik", i Klaus Misgeld, Karl Molin och Klas Åmark (red), *Socialdemokratin samhälle. SAP och Sverige under 100 år* (1988), Lars Olsson & Lars Ekdahl, *Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling* (2002), Sten O Karlsson, *Det intelligenta samhället. En omtolkning av socialdemokratin idéhistoria* (2001).
4. Olsson & Ekdahl, *Klass i rörelse*, s 109.
5. Lundberg, *Jämlikhet*, s 75-76.
6. Mats Hellström intervjuad i Bengt Lundbergs *Jämlikhet? Socialdemokratin och jämlikhetsbegreppet* (1979), s 197.
7. Jfr Jenny Andersson, *När framtiden redan hänt. Socialdemokratin och folkhemsnostalgin* (2009), s 200 ff.
8. <http://www.tankeverksamheten.se/2011/11/att-investera-i-barn-och-utjamna.html>. I denna intressanta rapport från Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg av Gösta Esping-Andersen, *Att investera i barn och utjämna livschanser*, har livschanser getts en betydelse som är väl förenlig med en radikal jämlikhetspolitik. I de partiprogram jag granskat finns dock inget stöd för att det är en sådan betydelse av ordet som avsetts.

katalys.org